

Επιχειρηματικότητα και Οικονομική Θεωρία

Σκοπός του κεφαλαίου

Προσδοκώμενα αποτελέσματα

Έννοιες – κλειδιά

1.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

1.2 Από τους κλασικούς στον Marx: Ο επιχειρηματίας ως καπιταλιστής

1.3 Ο επιχειρηματίας στην αμερικανική θεσμική σχολή: Από τον καπιταλιστή-κοινωνικό παράσιτο (Veblen) στο διαχωρισμό ιδιοκτησίας και ελέγχου (Berle & Means)

1.4 Η νεοκλασική σχολή: ο επιχειρηματίας ως διαχειριστής

1.5 Schumpeter: Ο επιχειρηματίας-καινοτόμος ως το αντίθετο του διαχειριστή

1.6 Η με-αυστριακή σχολή από τον Hayek στον Kirzner: Ο επιχειρηματίας ως διαχειριστής της άγνοιας για το μέλλον στην ελεύθερη αγορά

1.7 Τάσεις της σύγχρονης οικονομικής θεωρίας σχετικά με την επιχειρηματικότητα

Σύνοψη

Βιβλιογραφία

Συγγραφέας κεφαλαίου

Γεώργιος Λιάγκουρας, Αν. Καθηγητής, Τμήμα Μηχανικών Οικονομίας και Διοίκησης

●	1
2	
3	
4	
5	
6	
7	
8	
9	
10	

• Σκοπός του κεφαλαίου

Το κεφάλαιο στοχεύει στη συγκριτική ανάλυση της έννοιας της επιχειρηματικότητας και του επιχειρηματία στις βασικές σχολές οικονομικής σκέψης που καταπιάνονται διεξοδικά με τον εν λόγω θέμα: κλασικοί, μαρξιστές, θεσμοκράτες, νεοκλασικοί, συμπετεριανοί, νεο-αυστριακοί. Στο τέλος αναφέρονται οι σύγχρονες προσεγγίσεις και θεωρητικές προκλήσεις. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο πως τα βασικά χαρακτηριστικά της κάθε σχολής αντανακλώνται στη θεώρηση του επιχειρηματία καθώς και στον τρόπο που η εξέλιξη των οικονομικών αντιλήψεων περί επιχειρηματικότητας μας βοηθά να κατανοήσουμε τα επίδικα αντικείμενα και τις τάσεις της παρούσας συγκυρίας.

• Προσδοκώμενα αποτελέσματα

Μετά τη μελέτη του παρόντος κεφαλαίου ο φοιτητής θα μπορεί να κατανοήσει:

- τις βασικές διαφορές των σημαντικότερων οικονομικών θεωριών αναφορικά με τον ορισμό και την αντιμετώπιση της επιχειρηματικότητας,
- την ιστορική εξέλιξη της έννοιας της επιχειρηματικότητας στην οικονομική θεωρία,
- τους λόγους που η συζήτηση περί επιχειρηματικότητας απέκτησε ιδιαίτερη σημασία τις τελευταίες τρεις δεκαετίες και
- τις θεωρητικές-πρακτικές προκλήσεις που αυτό συνεπάγεται.

• Έννο ες-κλε δ ά

- Επιχειρηματίας
- καπιταλιστής
- διαχειριστής
- καινοτομία
- κέρδη
- αβεβαιότητα
- γνήσια (καθαρή) επιχειρηματικότητα

The theoretical firm is entrepreneurless - the Prince of Denmark has been expunged from the discussion of Hamlet (Baumol 1968)

Η παραπάνω αποστροφή του Baumol μπορεί να φανεί περίεργη. Ειδικά τις τελευταίες δύο δεκαετίες, όπου η σημασία της επιχειρηματικότητας για την ανάπτυξη και την απασχόληση αποτελεί 'κοινό τόπο' στις δηλώσεις των πολιτικών και στις αναλύσεις των Μ.Μ.Ε. Η διάσταση ανάμεσα στον καθημερινό και το θεωρητικό λόγο δημιουργεί πλήθος ερωτημάτων:

- ✓ Ισχύει όντως ότι η θεωρία της επιχείρησης δεν έχει θέση για τον επιχειρηματία; Αν ναι, πως εξηγείται μία τέτοια παράλειψη;
- ✓ Σε ποια ακριβώς θεωρία αναφέρεται ο Baumol; Υπάρχουν εναλλακτικές θεωρίες που επικεντρώνονται στην επιχειρηματικότητα; Σε τι διαφοροποιούνται από την κυρίαρχη οικονομική θεωρία; Πως αναλύουν την επιχειρηματική δράση και σε τι διαφέρουν μεταξύ τους;
- ✓ Που οφείλεται η άνοδος του λόγου περί επιχειρηματικότητας τις τελευταίες δεκαετίες; Τι έχει (ή τείνει να) αλλάξει στη σχέση μεταξύ οικονομικής θεωρίας κι επιχειρηματικότητας;

Τα περισσότερα από τα παραπάνω ερωτήματα δεν επιδέχονται εύκολων απαντήσεων. Είναι σίγουρο ότι ο Baumol αναφέρεται στη νεοκλασική θεωρία της επιχείρησης. Αλλά είναι επίσης σίγουρο ότι μετά το 1968, όπου γράφει ο Baumol, αρχίζει μία επανάσταση στη νεοκλασική θεωρία της επιχείρησης. Επίσης, η απάντηση στα περισσότερα ερωτήματα που ετέθησαν προϋποθέτει ένα μονοσήμαντο ορισμό του επιχειρηματία ή της επιχειρηματικότητας. Αυτό όμως απέχει πολύ από την πραγματικότητα των οικονομικών θεωριών. Η κάθε θεωρία αντιλαμβάνεται κι ορίζει τον επιχειρηματία με το δικό της τρόπο. Αρκετές θεωρίες ταυτίζουν τον επιχειρηματία με τον καπιταλιστή. Άλλες πάλι, αποσυνδέουν την κατοχή κεφαλαίου από την άσκηση επιχειρηματικής δράσης.

Ο στόχος επομένως του παρόντος κεφαλαίου είναι διπτός. Πρώτο, να ξεμπλέξει το κουβάρι των αλληλοσυγκρουόμενων θεωρήσεων της επιχειρηματικότητας στις σχολές της οικονομικής ανάλυσης που καταπιάνονται με το θέμα: κλασικοί, μαρξιστές, θεσμοκράτες, νεοκλασικοί,

σουμπτεριανοί, νεο-αυστριακοί¹. Δεύτερο, να εξηγήσει πως συνδέεται η προβληματική της κάθε σχολής με τη φιγούρα του επιχειρηματία. Εννοείται ότι δεν πρόκειται για ένα δοκίμιο σχετικά την εξέλιξη της οικονομικής σκέψης. Επισημαίνονται εν τάχει μόνο τα βασικά θεωρητικά χαρακτηριστικά της κάθε σχολής που έχουν άμεση σχέση με τον τρόπο που αυτή αντιλαμβάνεται τον επιχειρηματία.

1.2

• Από τους κλασικούς στον Marx: Ο επιχειρηματίας ως καπιταλιστής

Η κλασική πολιτική οικονομία (Adam Smith, David Ricardo, ..., John Stewart Mill) ακμάζει στη Μεγάλη Βρετανία την περίοδο 1770-1850. Επομένως η κλασική πολιτική οικονομία συμπίπτει με την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης, η οποία λαμβάνει χώρα στη Μ. Βρετανία και καθιερώνει την τελευταία ως 'εργαστήριο όλου του κόσμου'. Μερικά από τα βασικά χαρακτηριστικά της σχολής αυτής είναι:

- ✓ *Ο οικονομικός φιλελευθερισμός.* Η ιδέα ότι η αγορά είναι αυτορυθμιζόμενη και πολύ πιο αποτελεσματική από οποιαδήποτε κρατική ρύθμιση ή παρέμβαση.
- ✓ *Η αναζήτηση των νόμων κίνησης του καπιταλιστικού συστήματος.* Οι κλασικοί οικονομολόγοι είναι ιδιαίτερα επηρεασμένοι από τις επιτυχίες της φυσικής επιστήμης και θέτουν ως στόχο τους να αναλύσουν τη δυναμική του καπιταλιστικού συστήματος με τον ίδιο τρόπο που οι Γαλιλαίος-Κοπέρνικος-Νεύτωνας μελέτησαν τους νόμους κίνησης του πλανητικού συστήματος.
- ✓ *Η ανάλυση της οικονομίας με όρους κοινωνικών τάξεων.* Οι δρώντες της κλασικής οικονομίας δεν είναι τα νοικοκυριά και οι επιχειρήσεις, όπως στη σύγχρονη οικονομική, αλλά τρεις βασικές τάξεις: καπιταλιστές, εργάτες, γαιοκτήμονες.

Από τα παραπάνω συνάγεται πρώτα από όλα ότι στην κλασική πολιτική οικονομία επιχειρηματίας και καπιταλιστής ταυτίζονται. Οι καπιταλιστές δεν αντιμετωπίζονται ως μεμονωμένα άτομα, αλλά μέλη μιας κοινωνικής τάξης. Το βασικό χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί την κοινωνική τους θέση είναι

¹ Είναι προφανές ότι από την παραπάνω λίστα λείπουν οι κεύνσιανοί. Αυτό οφείλεται στο ότι η κεύνσιανή μακροθεώρηση της οικονομίας κάνει μόνο έμμεσες αναφορές στην επιχειρηματικότητα (π.χ. animal spirits).

ότι μονοπωλούν τα μέσα παραγωγής. Αφού οι μηχανές και τα εργοστάσια είναι δικά τους, αυτοί είναι που καθορίζουν τι, πόσο και πως θα παραχθεί. Αυτοί επίσης είναι που καθορίζουν σε τι τιμή θα πουληθεί το παραγόμενο προϊόν, και πάνω απ' όλα τι μέρος των κερδών θα επενδυθεί.

Η φιγούρα του επιχειρηματία-καπιταλιστή στην κλασική πολιτική οικονομία ανταποκρίνεται πλήρως στα δεδομένα της εποχής. Οι επιχειρήσεις είναι πολλές, μικρές και προσωποπαγείς. Γι'αυτό κι ο Smith χαρακτηρίζει τη Μ. Βρετανία ως ένα 'έθνος καταστηματαρχών' (shopkeepers) κι όχι ως ένας έθνος μισθωτών. Λόγω του σκληρού ανταγωνισμού, αλλά και της προτεσταντικής νοοτροπίας της εποχής, ο στόχος του καπιταλιστή είναι να αποταμιεύσει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος των κερδών του για να το επενδύσει αργότερα. Πολλές φορές θα στερήσει την οικογένειά του κι από αναγκαία αγαθά προκειμένου να επενδύσει περισσότερο. Η φειδω είναι η απόλυτη αρετή των ανερχόμενων καπιταλιστών, των οποίων η νοοτροπία βρίσκεται σε πλήρη αναντιστοιχία με τον σπάταλο κόσμο των γαιοκτημόνων-αριστοκρατών.

Η επιχειρηματική νοοτροπία της εποχής δίνει τη σιγουριά στους κλασικούς ότι *οι επιχειρηματίες δρουν προς το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου*: Τα κέρδη θα γίνουν αποταμιεύσεις, οι αποταμιεύσεις θα μετατραπούν σε επενδύσεις κι οι επενδύσεις θα μοιραστούν σε αύξηση της απασχόλησης και σε αύξηση της παραγωγικότητας. Και επειδή δεν υπάρχουν ολιγοπώλια, καρτέλ, κτλ. ο ανταγωνισμός θα μετατρέψει την αύξηση της παραγωγικότητας σε αντίστοιχη πτώση των τιμών κι επομένως σε αύξηση της αγοραστικής δύναμης όλου του έθνους. Δικαιολογημένα λοιπόν ο (Σκοτσέζος) A. Smith βλέπει να εφαρμόζεται κι εδώ η θεωρία του για το 'αόρατο χέρι της αγοράς': η πλεονεξία κι η φιλαργυρία των επιχειρηματιών, όχι μόνο δεν απειλούν τον κοινωνικό ιστό, αλλά οδηγούν αντιθέτως στη μεγαλύτερη ευημερία του κοινωνικού συνόλου.

Τα κέρδη των επιχειρηματιών είναι η κινητήριος δύναμη κι η αχίλλειος πτέρνα του συστήματος. Δικαιολογημένα λοιπόν οι κλασικοί στρέφουν το ενδιαφέρον τους προς τις πιθανές αιτίες μείωσης ή κι εξάλειψης των κερδών. Κι εδώ *η διανομή του εισοδήματος* μεταξύ των τριών βασικών κοινωνικών τάξεων (καπιταλιστές, γαιοκτήμονες, εργάτες) παίζει κυρίαρχο λόγο. Ο Smith δεν συμμαρμίζει τους πρώιμους φόβους της εποχής του ότι οι αυξανόμενοι μισθοί θα συμπιέσουν τα κέρδη και θα πνίξουν την ανάπτυξη. Οι αυξήσεις των μισθών είναι παροδικές, και μακροπρόθεσμα το αόρατο χέρι της αγοράς θα τους οδηγήσει στα φυσιολογικά τους επίπεδα. Ο Ricardo όμως στην εποχή του έρχεται αντιμέτωπος με ένα πολύ σοβαρότερο πρόβλημα. Η ανάπτυξη του καπιταλισμού οδηγεί σε όλο και μεγαλύτερη χρήση του πιο σημαντικού μη-αναπαραγωγίμου πόρου, της

γης. Και δεδομένου ότι οι γαιοκτήμονες έχουν το μονοπώλιο στην κατοχή της γης, οι ολοένα αυξανόμενοι πρόσοδοι των γαιοκτημόνων θα συνθλίψουν τα κέρδη των επιχειρηματιών κι επομένως την ανάπτυξη της οικονομίας. Η μόνη ελπίδα που έβλεπε ο Ricardo ήταν το ελεύθερο διεθνές εμπόριο: αθρόες εισαγωγές ξένων και πολύ φτηνότερων αγροτικών προϊόντων στη βρετανική αγορά.

Μία τελευταία παρατήρηση για τη στάση των κλασικών απέναντι στους επιχειρηματίες. Η υπεράσπιση της αυτορρυθμιζόμενης αγοράς και των επιχειρηματικών κερδών μπορεί να δημιουργήσουν τη λάθος εικόνα ότι οι κλασικοί ήταν απολογητές των επιχειρηματικών συμφερόντων. Είναι αλήθεια ότι η ανερχόμενη αστική τάξη της Μ. Βρετανίας τους λάτρευε για τη συνέπεια και τη μαχητικότητα που επέδειξαν στην υπεράσπιση της ελεύθερης αγοράς. Αλλά οι κλασικοί είχαν μία τελείως *εργαλειακή* αντίληψη και της αγοράς και των επιχειρηματιών. Και τα δύο ήταν 'καλά' γιατί έφερναν ανάπτυξη κι ευημερία για όλους. Στο αυστηρά δομημένο κι υπερβολικά αφηρημένο σύστημα του Ricardo δεν εγχωρούν προσωπικές συμπάθειες ή ηθικές αναφορές. Ο χρηματιστής που μετατράπηκε σε γαιοκτήμονα-διανοούμενο αντιλαμβάνεται τη δυναμική των κοινωνικών τάξεων με τον ίδιο τρόπο που οι φυσικοί αναλύουν την κίνηση των ουρανίων σωμάτων. Δεν υπάρχουν καλοί και κακοί! Υπάρχουν αυτοί που η κοινωνική τους θέση τους υποχρεώνει να οδηγούν την κοινωνία σε οικονομική ανάπτυξη (επιχειρηματίες), κι αυτοί που άθελά τους επωφελούνται αλλά και μπλοκάρουν την ανάπτυξη (γαιοκτήμονες). Ο δε χαλαρός τρόπος γραφής του Smith είναι αποκαλυπτικός των αντισυμβατικών κοινωνικών απόψεών του. Για τον Smith οι επιχειρηματίες δεν διακατέχονται απλώς από φιλαργυρία, ή πλεονεξία, ή ακόμη 'απάνθρωπη αρπακτικότητα'. Εκτός αυτών, τους υποπτεύεται ότι όποτε συναθροίζονται είναι για συνεννοηθούν ενάντια στο δημόσιο συμφέρον (δημιουργία μονοπωλιακών καταστάσεων, καρτέλ,...)!

Η παρακμή της κλασικής πολιτικής οικονομίας το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα οδηγεί στην ανάδυση δύο διαμετρικά αντιθέτων σχολών, της μαρξιστικής και της νεοκλασικής. Ο Karl Marx (1818-1883) αποκαλεί το (οικονομικό) έργο του *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, κι ως μόνη επιστημονική εκδοχή της τελευταίας θεωρεί την κλασική σχολή κι ειδικά τον Smith και τον Ricardo. Η *Κριτική* του, όχι μόνο δεν έχει στόχο να απορρίψει την κλασική οικονομία, αλλά αντίθετα να την αναπτύξει περαιτέρω ώστε να καταδείξει τις ανυπέρβλητες αντιφάσεις του καπιταλιστικού συστήματος. Επομένως, από καθαρά θεωρητική άποψη ανήκει στην κλασική πολιτική οικονομία.

Ο Marx ειρωνεύεται αυτούς που κατηγορούν τη θεωρία του ότι στοχεύει στη διάλυση της κοινωνικής συνοχής, αντιτάσσοντας ότι την 'πάλη των τάξεων' δεν την ανακάλυψε αυτός αλλά ο Ricardo. Και πάνω από όλα, η ηθική καταδίκη του καπιταλιστή-επιχειρηματία δεν έχει θέση στο θεωρητικό του σύστημα. Ο Marx δεν καταδέχεται να ξεπέσει στην αβάσταχτη ελαφρότητα των 'μικροαστών' ηθικολόγων. Όπως ακριβώς και ο Ricardo, βλέπει τη συμπεριφορά των ανθρώπων ως απόρροια της ταξικής τους θέσης. Ο καπιταλιστής είναι κι αυτός θύμα ενός απάνθρωπου συστήματος. Είναι καταδικασμένος να συσσωρεύει γιατί αυτό επιτάσσει 'ο νόμος κι οι προφήτες' του συστήματος. Είναι καταδικασμένος να παράγει 'και το σχοινί με το οποίο θα τον κρεμάσουν'... Πίσω λοιπόν από τη φαινομενική αρπακτικότητα και πλεονεξία του καπιταλιστή βρίσκεται το παράλογο ενός συστήματος, το οποίο όσο πιο πολύ πλούτο παράγει τόσο πιο πολύ καταστρέφει τις δύο βασικές πηγές του πλούτου, την ανθρώπινη εργασία και τη γη. Γι αυτό το λόγο ο Marx θεωρούσε την τελική αναμέτρηση καπιταλιστών-εργατών (η γη δεν μπορεί να επαναστατήσει!) και το τέλος του καπιταλισμού το ίδιο αναπόφευκτα όσο τη σύγκρουση δύο ουρανίων σωμάτων. Παρόλο που δεν μπορεί να προβλέψει το που και το πότε της τελικής ρήξης, είναι σίγουρος ότι η *αδυσώπητη λογική του συστήματος δεν επιτρέπει οποιοδήποτε είδος συμβιβασμού* μεταξύ των δύο βασικών κοινωνικών τάξεων (σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές, κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, κτλ.).

Το ίδιο ισχύει και για τη μαρξιστική θεωρία της εκμετάλλευσης. Ο καπιταλιστής δεν κλέβει τον εργάτη στη συναλλαγή. Σε ένα σύστημα όπου η εργασιακή δύναμη (η ικανότητα προς εργασία) των ανθρώπων έχει γίνει ένα εμπόρευμα όπως όλα τα άλλα, η αξία της εργασιακής δύναμης είναι τόση όση χρειάζεται για να αναπαραχθεί ο εργάτης κι η οικογένειά του. Επομένως, ο καπιταλιστής, υπό κανονικές συνθήκες, πληρώνει το εμπόρευμα 'εργασιακή δύναμη' όπως όλα τα υπόλοιπα εμπορεύματα: όσο αξίζει. Το ότι τόσο αξίζει οφείλεται στο συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα που έχει ανάγκη τις ανθρώπινες ικανότητες – ό,τι έκανε τον άνθρωπο να ξεχωρίσει από τα ζώα - σε εμπόρευμα.

Μία τελευταία διευκρίνιση. Ο Marx δεν είναι τόσο αφελής ώστε να πιστεύει ότι αν δεν υπήρχαν καπιταλιστές, τότε οι εργάτες θα απολάμβαναν το σύνολο της υπεραξίας. Όπως επισημαίνει στην 'Κριτική του Προγράμματος της Γκότα' (Marx 1875), ένα μέρος του συνολικού προϊόντος πρέπει να παρακρατηθεί για να γίνουν επενδύσεις. Το πρόβλημα είναι ότι στο καπιταλισμό τέτοιες σημαντικές αποφάσεις τις λαμβάνει μία ολιγαρχία του πλούτου κι όχι οι 'συνεταιρισμένοι παραγωγοί'. Οι αρχές της δημοκρατίας και της λαϊκής κυριαρχίας σταματούν μπροστά από την πόρτα των εργοστασίων, εντός των οποίων κυριαρχεί ο 'δεσποτισμός' των αφεντικών.

Και με αυτή την έννοια οι επιχειρηματίες, λόγω της κοινωνικής τους θέσης, δεν μπορούν παρά να είναι εχθροί της πραγματικής δημοκρατίας².

1.3

• *Ο επιχειρηματίας στην αμερικανική θεσμική σχολή: Από τον καπιταλιστή-κοινωνικό παράστο (Veblen) στο διαχωρισμό δικτατορίας και ελέγχου (Berle & Means)*

Η ιστορία της αμερικανικής θεσμικής σχολής αρχίζει με τον Thorstein Veblen. Στην ιστορία της οικονομικής σκέψης, κανείς δεν έχει ζωγραφίσει με πιο μελανά χρώματα τη φιγούρα του επιχειρηματία από ότι ο Veblen. Δεν υπάρχει διαφωνία ως προς αυτό. Ακόμη κι ο καπιταλιστής του Marx φαίνεται συμπαθητικός σε σχέση με τον επιχειρηματία του Veblen. Το θέμα είναι να ερμηνεύσει κανείς τη βαθειά αποστροφή του Veblen προς τον επιχειρηματικό κόσμο.

- ✓ Σε επιστημονικό επίπεδο, ο Veblen απορρίπτει τη στατική κι αφηρημένη ανάλυση της κλασικής και της νεοκλασικής οικονομικής (την οποία θα αναλύσουμε στην επόμενη ενότητα). Για τον Veblen, η οικονομική πρέπει να είναι μία *εξελικτική* επιστήμη, όπως ακριβώς κι η *βιολογία*. Όπως οι βιολόγοι μελετούν την εξέλιξη της ζωής από τις πιο απλές μορφές της στον Homo Sapiens, έτσι κι οι οικονομολόγοι πρέπει να μελετήσουν την εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας από τον πρώτο Homo Sapiens στη σημερινή κοινωνία. Επομένως, η προσπάθεια των κλασικών και νεοκλασικών οικονομολόγων να ανακαλύψουν τους νόμους μιας φυσικής τάξης πραγμάτων στη οικονομία στερείται οποιασδήποτε επιστημονικής αξίας. Η μόνη της χρησιμότητα είναι ιδεολογική. Επαναλαμβάνει αφελώς και με το αζημίωτο τις ιδεοληψίες της κυρίαρχης τάξης ταξινομώντας αυθαίρετα το υπάρχον σύστημα ως 'φυσιολογικό' κι όλα τα προηγούμενα ως 'μη-φυσιολογικά'.
- ✓ Σε πολιτικό επίπεδο, ο Veblen ταυτίζεται με ακραίες ριζοσπαστικές απόψεις της εποχής του που βλέπουν στον καπιταλισμό ένα σύστημα όπου τα τεχνολογικά επιτεύγματα των ανθρώπων του

² Στον 3^ο τόμο του Κεφαλαίου (κεφ. 27) ο Marx αναλύει την πολυμετοχική επιχείρηση, και προβλέπει ότι θα κυριαρχήσει στο μέλλον. Το γεγονός όμως ότι η καπιταλιστική λειτουργία σπάει σε αυτές του ιδιοκτήτη και του μάνατζερ δεν αλλάζει σε τίποτε τις αναλύσεις του για το μέλλον του καπιταλισμού. Σημασία έχει η *λογική του κεφαλαίου* κι όχι ποιός την εκπροσωπεί.

λαού σπαταλούνται από την αναρχία της αγοράς και τον ανταγωνισμό των πλουσίων για επιδεικτική κατανάλωση. Τέτοιες απόψεις κερδίζουν έδαφος στις Η.Π.Α. των αρχών του 20ού αιώνα. Είναι η εποχή των 'robber barons' (των καπιταλιστών που αποκαλούνται 'ληστρικοί βαρόνοι'). Είναι επίσης η εποχή των ριζοσπαστικών κοινωνικών κινημάτων (όπως η αναρχοσυνδικαλιστική οργάνωση Industrial Workers of the World) και των σοσιαλιστικών ουτοπιών (όπως αυτή του Edward Bellamy). Οι επιχειρηματίες στα μάτια του Veblen δεν είναι πια αυτοί που περιέγραψε ο Smith. Δεν τους ενδιαφέρουν τόσο η παραγωγή κι οι επενδύσεις όσο ο έλεγχος με κάθε μέσο (νόμιμο ή μη) της αγοράς κι η εξόντωση των ανταγωνιστών τους. Ενδιαφέρονται όλο και λιγότερο να διευθύνουν την παραγωγή κι όλο και περισσότερο να 'βάλουν χέρι' στον πλούτο του έθνους μέσω των καρτέλ, των Τραπεζών και των Χρηματιστηρίων. Ούτε είναι πια αυτοί που δίνουν το παράδειγμα της λιτής ζωής και της αποταμίευσης. Αντί να ανταγωνίζονται για το ποιος θα αποταμιεύσει περισσότερο για να επενδύσει στην παραγωγή, συναγωνίζονται για το ποιος θα ξεπεράσει τους άλλους σε υπερπολυτελή κατανάλωση.

- ✓ Σε προσωπικό επίπεδο, ο Veblen προέρχεται από την 'αντίπερα όχθη'. Ναι μεν καταφέρνει να σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο, να κάνει διδακτορικό, και να ξεχωρίσει από όλους τους άλλους διανοούμενους της εποχής χάρις στην εκπληκτική μόρφωσή του. Αλλά πίσω από όλα αυτά βρίσκεται μία άλλη Αμερική. Ο Veblen προέρχεται από μία πολυμελή οικογένεια Νορβηγών μεταναστών η οποία δίνει καθημερινά τη μάχη της επιβίωσης σε μία φάρμα στη χιονισμένη Μινεσότα. Η έκβαση μιας τέτοιας μάχης εξαρτάται κυρίως από την εργατικότητα, τη φειδώ και την αλληλεγγύη (που φτάνει μέχρι την αυταπάρνηση) των μελών της οικογένειας και της κοινότητας.

Βρίσκουμε τα παραπάνω χαρακτηριστικά στην οικονομική ανθρωπολογία του Βέμπλεν. Τα ένστικτα που έκαναν το άνθρωπο να ξεχωρίσει από τα ζώα είναι η εργατικότητα, η κοινωνική προσφορά κι η 'επιστημονική' περιέργεια. Αργότερα, με την εμφάνιση των ταξικών κοινωνιών (την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο) η Αγία Τριάδα των παραπάνω καλών ενστίκτων υποδουλώνεται στο Κακό, το οποίο αντιπροσωπεύεται από το ληστρικό-αρπακτικό ένστικτο. Στη σκληρή δουλειά και στην αυταπάρνηση υπέρ της κοινότητας αντιτίθεται η επιδεικτική κατανάλωση κι αργοσχολία των εγωιστικών ατόμων. Στη φιλειρηνική διάθεση του σκληρά εργαζόμενου λαού αντιτίθεται η πολεμική βαρβαρότητα κι αρπακτικότητα των κυρίαρχων τάξεων. Ο ρόλος των τελευταίων δεν είναι να παράγουν ή

να προσφέρουν στο κοινό καλό, αλλά να απομυζήσουν δια της βίας το μόχθο των παραγωγικών τάξεων.

Μπορείτε να φανταστείτε τη συνέχεια. Για τον Veblen, οι σύγχρονες ιδέες του ατόμου, της ατομικής ιδιοκτησίας και του επιχειρηματία δεν είναι παρά μεταμορφώσεις και ιδεολογικές συγκαλύψεις του ληστρικού ενστίκτου. Εκφράζουν το πιο αποτρόπαιο και βάρβαρο κομμάτι της ανθρώπινης ψυχής. Την τάση του να κυριαρχεί και να καταδυναστεύει τους συνανθρώπους του. Ο σύγχρονος επιχειρηματίας μπορεί να εμφανίζεται στα μάτια του κοινού και των οικονομολόγων ως ευυπόληπτος τζέντλεμαν. Αλλά αν ξύσει κανείς αυτό το λούστρο θα βρει ότι μόνο τύποις διαφέρει από αιμοσταγείς βαρβάρους όπως ο Ατίλας ή ο Τζέγκινς Χαν. Όπως οι τελευταίοι ιδιοποιούνταν το μόχθο και τις ζωές των απλών ανθρώπων, έτσι κι ο επιχειρηματίας ιδιοποιείται τα τεχνολογικά επιτεύγματα της εργατικότητας και της κοινωνικής συνεργασίας. Είναι χαρακτηριστό, ότι ο Veblen δε μιλά καν για 'καπιταλιστικό σύστημα'. Κάτι τέτοιο θα προϋπόθετε ότι η συσσώρευση του κεφαλαίου, παρόλες τις όποιες αρνητικές της πλευρές, ενέχει μία δυναμική τεχνολογικής και οικονομικής ανάπτυξης (Dugger 2006). Αυτή ήταν, όπως είδαμε παραπάνω, η διαλεκτική οπτική του Marx. Ο Veblen αντίθετα μιλά για 'επιχειρηματικό σύστημα' ή 'σύστημα της αγοράς'. Σε ένα τέτοιο σύστημα οι επιχειρηματίες δεν είναι παρά κοινωνικά παράσιτα που ιδιοποιούνται τα τεχνολογικά επιτεύγματα που συσσώρευσαν οι ανθρώπινες κοινότητες στο πέρασμα των αιώνων.

Τα θεμέλια του επιχειρηματικού συστήματος απειλούνται από μία ανυπέρβλητη αντίφαση. Από τη μεριά έχουμε τις αρχές της τεχνολογικής αποτελεσματικότητας, της λιτής συλλογικής κατανάλωσης και του οικονομικού προγραμματισμού. Από την άλλη τις αρχές της επιχειρηματικής ιδιοποίησης, της επιδεικτικής ιδιωτικής κατανάλωσης και της αναρχίας της αγοράς. Όπως συνοψίστηκε από τους μαθητές του: 'making goods and making money'. Αυτοί που παράγουν αγαθά αρχίζουν από τον αγρότη και τον ανειδίκευτο εργάτη και τελειώνουν στο σπουδαγμένο μηχανικό. Αυτοί που κάνουν λεφτά στην πλάτες των παραγωγικά εργαζομένων είναι οι επιχειρηματίες και οι βοηθοί τους: μάνατζερς, διαφημιστές, πωλητές, λογιστές, 'και τα συναφή'. Αντίθετα με το Marx, ο Veblen δεν θέλει να κάνει προβλέψεις για την έκβαση αυτής της άλυτης αντίθεσης. Η εξέλιξη της ιστορίας δεν προβλέπεται. Τα επιχειρηματικά συμφέροντα ελέγχουν το Κράτος, το στρατό, τον τύπο, αλλά και τα Πανεπιστήμια. Αν δουν ότι χάνουν το παιχνίδι της εξουσίας, δεν θα διστάσουν να ρίξουν τους λαούς στη βαρβαρότητα των εθνικιστικών πολέμων προκειμένου να τους πείσουν για την αναγκαιότητα της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων.

Η αμερικανική θεσμική σχολή, η οποία ακμάζει κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, εμπνέεται σε θεωρητικό-μεθοδολογικό επίπεδο από τη Βεμπλενιανή απόρριψη της κλασικής και νεοκλασικής οικονομικής. Συγχρόνως όμως δεν υιοθετεί την επαναστατική στάση του Veblen σε σχέση με το καπιταλιστικό σύστημα. Στόχος της δεν είναι η ανατροπή του καπιταλισμού αλλά η μεταρρύθμισή του.

Η συμβολή των Adolph Berle (Jr) & Gardiner Means (1932) στην κατανόηση της σύγχρονης πολυμετοχικής επιχείρησης είναι καταλυτική. Παρόλο που μία δεκαετία πριν κι ο Veblen (1923) είχε αφιερώσει ένα βιβλίο του στην ανάλυση της 'Απουσίας ιδιοκτησίας' (Absentee Ownership), η μελέτη των Berle & Means θεωρείται μέχρι σήμερα το βιβλίο-σταθμός για το διαχωρισμό μεταξύ ιδιοκτησίας και ελέγχου στις πολυμετοχικές επιχειρήσεις. Οι Berle & Means δεν αγνοούν ότι ένα κομμάτι της Αμερικάνικης οικονομίας εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από τον κλασικό επιχειρηματία του 19^{ου} αιώνα. Στους κλάδους-κλειδιά όμως η κυριαρχία των μεγάλων ολιγοπωλίων είναι σαφής. Οι περισσότεροι ιδιοκτήτες δεν έχουν τις απαιτούμενες γνώσεις και δεξιότητες για να συμμετάσχουν ή ακόμη και να ελέγξουν τις στρατηγικές αποφάσεις που καθορίζουν το μέλλον αυτών των μεγάλων πολυμετοχικών επιχειρήσεων. Μπορούν να κρίνουν μόνο εκ του αποτελέσματος κι αν δεν είναι ευχαριστημένοι μπορούν να πουλήσουν τις μετοχές της συγκεκριμένης επιχείρησης. *Οι πραγματικοί επιχειρηματίες βρίσκονται επομένως στην κορυφή του μάνατζμεντ της εταιρίας.*

Η παραπάνω ανάλυση οδηγεί στη διαπίστωση ότι ιδιοκτήτες και μάνατζερς έχουν συνήθως διαφορετικά συμφέροντα. Το ποιος από τους δύο έχει, ή πρέπει να έχει, το πάνω χέρι στην επιχείρηση είναι ένα θέμα το οποίο απασχολεί μέχρι σήμερα την οικονομική επιστήμη³. Η ανάλυση όμως περί διαχωρισμού του ελέγχου και της ιδιοκτησίας οδηγεί τον Means σε μία λιγότερη γνωστή, πλην όμως εξίσου ενδιαφέρουσα, θεματική. Πρόκειται για τις συνέπειες της ολιγοπωλιακής δομής στη μακροοικονομική σταθερότητα της οικονομίας.

³ Ο John R. Commons (1924), το μεγάλο outsider της Αμερικάνικης θεσμικής σχολής, φωτίζει μία άλλη σύγκρουση συμφερόντων, αυτή μεταξύ του συλλογικού επιχειρηματία (μάνατζμεντ) και των εργατικών συνδικάτων. Σύμφωνα με την πραγματιστική θεώρηση του δικαίου που υιοθετεί ο Commons, οι δικαστές τείνουν να μεροληπτούν υπέρ των ισχυρότερων, κι επομένως υπέρ των επιχειρηματικών συμφερόντων. Επομένως το καθήκον της νομοθεσίας και της δημόσιας πολιτικής είναι να κάνουν λιγότερο άνιση τη σχέση μεταξύ των δύο παραπάνω ομάδων συμφερόντων. Ο Commons και οι μαθητές του είναι οι θεμελιωτές της Αμερικάνικης εργατικής νομοθεσίας.

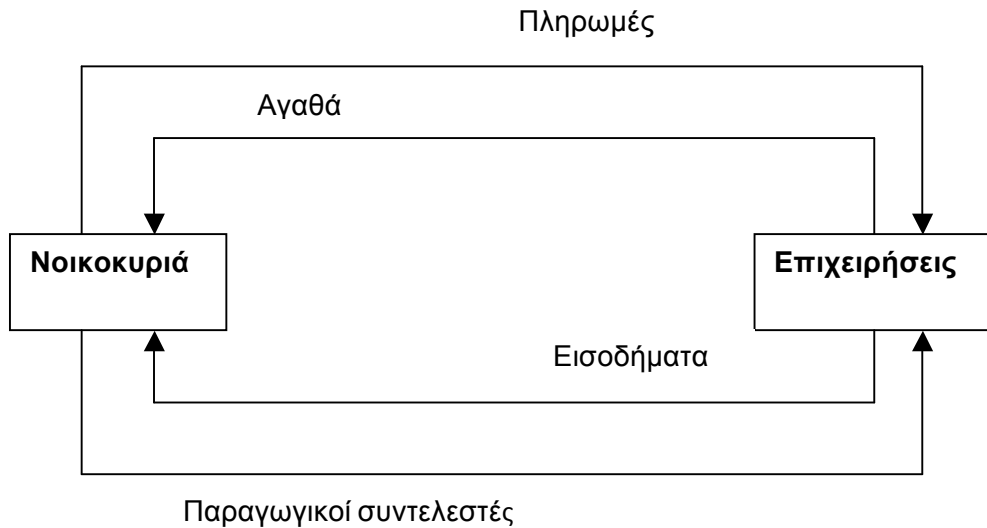
Σύμφωνα με τον Means, οι ολιγοπωλιακές αγορές δεν έχουν καμία σχέση με τα παζάρια ή τις λαϊκές αγορές που αποτέλεσαν το αρχέτυπο της οικονομικής ανάλυσης της αγοράς κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα. Όταν η οικονομία μπαίνει σε περίοδο κρίσης, τα ολιγοπώλια δεν ρίχνουν τις τιμές των προϊόντων τους, όπως θα ήθελε η κλασική κι η νεοκλασική ανάλυση. Αντίθετα, περιορίζουν την παραγωγή τους κρατώντας τις τιμές σταθερές. Η αισιοδοξία όμως των κλασικών και νεοκλασικών οικονομολόγων ότι η οικονομία της αγοράς είναι αυτο-ρυθμιζόμενη (ξεπερνάει μόνη της τις κρίσεις της), βασίζεται στην ευελιξία των τιμών. Είναι προφανές ότι σε μία οικονομία με ολιγοπωλιακή διάρθρωση, η αισιοδοξία περί αυτο-ρυθμιζόμενης αγοράς είναι εκτός τόπου και χρόνου. Η πρόταση του Means και της θεσμικής σχολής δεν είναι να γυρίσουμε το χρόνο πίσω και να κατακερματίσουμε τα ολιγοπώλια σε μικρές επιχειρήσεις. Το ζητούμενο ήταν να ελεγχθούν τα ολιγοπώλια ώστε να αυξήσουν την παραγωγή τους και να μειώσουν τις τιμές τους. Κι αυτό μπορούσε να γίνει μέσω διαφόρων μορφών αποκεντρωμένου ή και κεντρικού σχεδιασμού (planning). Μία τέτοια πρόταση ακούγεται πολύ περίεργα σήμερα, ειδικά σε σχέση με την εικόνα που έχουμε για τις Η.Π.Α.. Στο διάστημα όμως του Μεσοπολέμου, όπου η θεσμική σχολή είχε σημαντική επιρροή στα Αμερικάνικα Πανεπιστήμια, ήταν εξαιρετικά δημοφιλής.

1.4

• *Η νεοκλασική σχολή: Ο επηρεασμός της*

Το νεοκλασικό σύστημα σκέψης θεμελιώνεται την περίοδο 1870-1920 (Jevons, Edgeworth, Marshall, Walras, Pareto,...). Η νεοκλασική σχολή φέρνει επανάσταση στην οικονομική θεωρία με την εισαγωγή του απειροστικού λογισμού στη μελέτη των οικονομικών φαινομένων. Μία από τις σημαντικότερες παραδοχές της είναι ότι η κοινωνία δεν αποτελείται από κοινωνικές τάξεις με αντικρουόμενα συμφέροντα αλλά από άτομα τα οποία διαρκώς υπολογίζουν πως θα μεγιστοποιήσουν τη χρησιμότητα ή τα κέρδη τους κάτω υπό συγκεκριμένους περιορισμούς (τιμές, διαθέσιμα εισοδήματα). Το *Σχήμα 1* αναπαριστά με τον πιο απλό δυνατό τρόπο τη νεοκλασική αντίληψη για τις οικονομικές σχέσεις των ατόμων στον καπιταλισμό. Βρίσκεται σε όλα σχεδόν τα εγχειρίδια της σύγχρονης Οικονομικής.

● **Σχήμα 1.1** : Η νεοκλασική αναπαράσταση της οικονομίας

Η επιχείρηση παρουσιάζεται σαν ένα ‘μαύρο κουτί’ το οποίο μετατρέπει τις υπηρεσίες των παραγωγικών συντελεστών (κεφάλαιο, εργασία, γη, ...) σε αγαθά. Τα χρήματα που εισπράττει από την πώληση των αγαθών τα διανέμει στους κατόχους των παραγωγικών συντελεστών, τα νοικοκυριά. Η ίδια ιστορία μπορεί να ειπωθεί από την πλευρά των νοικοκυριών. Τα νοικοκυριά ενοικιάζουν τους παραγωγικούς συντελεστές που έχουν στη διάθεσή τους στις επιχειρήσεις και με τα εισοδήματα που εισπράττουν αγοράζουν τα αγαθά που παρήγαγαν οι επιχειρήσεις. Η ύπαρξη τέλεια ανταγωνιστικών αγορών για τους παραγωγικούς συντελεστές και για τα παραγόμενα αγαθά οδηγεί, χάρις στο νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, το όλο σύστημα σε ισορροπία.

Το Σχήμα μπορεί να γίνει πιο πολύπλοκο προσθέτοντας το κράτος το οποίο φορολογεί επιχειρήσεις και νοικοκυριά και παρέχει δημόσια αγαθά (π.χ. εκπαίδευση), τις τράπεζες οι οποίες δέχονται τα χρήματα όσων θέλουν να αποταμιεύσουν και τα δανείζουν σε όσους θέλουν να επενδύσουν, το χρηματιστήριο, κ.ο.κ. Η πρόσθεση όμως των παραπάνω στοιχείων δεν αλλάζει σε τίποτε το πολιτικό μήνυμα της νεοκλασικής θεώρησης. Δείχνεται ότι σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού,

- ✓ Τα κέρδη των επιχειρήσεων μακροχρόνια τείνουν στο μηδέν. Ο επιχειρηματίας αμείβεται με το μισθό του διευθυντή (μάνατζερ).

- ✓ Ο κάθε παραγωγικός συντελεστής αμείβεται ανάλογα με την συνεισφορά του στην παραγωγή.

Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι η διανομή εισοδήματος είναι δίκαια και ως εκ τούτου δεν τίθεται θέμα εκμετάλλευσης μεταξύ των διαφορετικών ατόμων-κατόχων παραγωγικών συντελεστών.

Η ικανότητα ενός τέλεια ανταγωνιστικού συστήματος να οδηγεί σε οικονομική ισορροπία και δίκαιη διανομή του εισοδήματος αποδεικνύεται μαθηματικά. Το αποτέλεσμα είναι εντυπωσιακό και τα μαθηματικά αναμφισβήτητα σωστά. Η όλη 'απόδειξη' όμως πάσχει αναφορικά με τα αξιώματα (παραδοχές) πάνω στα οποία στηρίζεται:

1. *Η κατανομή των 'δικαιωμάτων ιδιοκτησίας' (property rights) επί των παραγωγικών συντελεστών θεωρείται δεδομένη.* Το γιατί κάποια νοικοκυριά διαθέτουν τεράστιες ποσότητες κεφαλαίου και κάποια άλλα καθόλου είναι εκτός του αντικειμένου της θεωρίας. Επιπλέον, η διανομή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας δεν παίζει κανένα οικονομικό (αναπτυξιακό) ρόλο. Τα ίδια αποτελέσματα μπορεί να επιτευχθούν και σε ένα σύστημα όπου το κεφάλαιο είναι μονοπώλιο του κράτους κι ενοικιάζεται στις επιχειρήσεις. Θεωρητικά πάντα, ένα τέτοιο σύστημα ('σοσιαλισμός της αγοράς') θα λειτουργούσε το ίδιο αποτελεσματικά με μία 'ελεύθερη' οικονομία της αγοράς. Ο διευθυντής της σοσιαλιστικής επιχείρησης δεν θα είχε να κάνει κάτι ιδιαίτερα διαφορετικό από τον επιχειρηματία-διαχειριστή της καπιταλιστικής επιχείρησης.
2. *Οι καταναλωτικές προτιμήσεις των νοικοκυριών θεωρούνται δεδομένες. Το ίδιο δεδομένες θεωρούνται η τεχνολογία και η οργάνωση της παραγωγής.* Τα τεχνολογικά-οργανωτικά δεδομένα περιγράφονται από μία συνάρτηση παραγωγής της μορφής $Q=f(K,L)$, όπου Q είναι η παραγόμενη ποσότητα ενός αγαθού και K,L οι ποσότητες του κεφαλαίου και της εργασίας αντίστοιχα που χρησιμοποιήθηκαν για την παραγωγή του εν λόγω αγαθού. Κατά συνέπεια, το κεντρικό ερώτημα της οικονομικής ανάλυσης μετατοπίζεται από το «με ποιες οργανωτικές και τεχνολογικές μεθόδους η επιχείρηση θα μεταβάλλει την συνάρτηση παραγωγής της» στο «πώς η επιχείρηση θα επιλέξει την άριστη ποσότητα παραγόμενου προϊόντος, κεφαλαίου, εργασίας, κτλ, για δεδομένη συνάρτηση παραγωγής». Με άλλα λόγια ενώ το βασικό μέλημα των περισσότερων κλασικών ήταν η *αύξηση της παραγωγικότητας* της επιχείρησης, αυτό που απασχολεί τους νεοκλασικούς είναι η

καλύτερη δυνατή διαχείριση των υπαρχουσών παραγωγικών δυνατοτήτων της επιχείρησης.

3. Οι σχέσεις των συναλλασσόμενων στην αγορά διέπονται από *τέλεια πληροφόρηση*. Αν αυτό αφορούσε μόνο την ποιότητα και τις τιμές των αγαθών που ανταλλάσσονται σε μία χρονική στιγμή θα ήταν μία εύλογη αφαίρεση. Κι όπως ξέρουμε, χωρίς αφαιρέσεις δεν μπορεί να υπάρξει επιστήμη. Αλλά το σημαντικότερο πρόβλημα πληροφόρησης που αντιμετωπίζουν οι συναλλασσόμενοι σε μία οικονομία της αγοράς αφορά το μέλλον. Βέβαια, αν θεωρήσει κανείς ότι τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, οι προτιμήσεις των καταναλωτών, η τεχνολογία κι η οργάνωση της παραγωγής παραμένουν αμετάβλητα, ένα μεγάλο μέρος της αβεβαιότητας για το μέλλον εξαφανίζεται. Το μέλλον θα είναι 'μία από τα ίδια'. Αλλά μια τέτοια εικόνα θα ταίριαζε σε μία προ-καπιταλιστική κοινωνία, όχι στη δικιά μας. Εναλλακτικά, θα μπορούσε κανείς να αναγάγει τη ριζική αβεβαιότητα για το μέλλον σε στατιστικά υπολογίσιμο ρίσκο ή κίνδυνο. Αυτό όμως που χαρακτηρίζει την αβεβαιότητα είναι η απροσδιοριστία των σεναρίων κι η αδυναμία απόδοσης πιθανοτήτων σε κάθε σενάριο.

Οι επιπτώσεις των παραπάνω στη σημασία των κερδών και του επιχειρηματία είναι έκδηλες. Όπως ήδη αναφέρθηκε, στη μακροχρόνια περίοδο τα κέρδη της επιχείρησης θεωρούνται ότι τείνουν στο μηδέν. Ή τουλάχιστον θα έπρεπε να τείνουν, αν το σύστημα δούλευε αποτελεσματικά, κάτω από συνθήκες τέλει ανταγωνισμού. Δεν υπάρχει όμως τίποτε πιο αντιφατικό από ένα καπιταλισμό χωρίς κέρδη. Παρομοίως, ο επιχειρηματίας δεν έχει τίποτε το επιχειρηματικό. Σήμερα τη θέση του θα μπορούσε να πάρει ένα απλό λογισμικό που μεγιστοποιεί κι ελαχιστοποιεί υπό περιορισμούς. Γι αυτό εξάλλου δεν υπάρχει καμία σημαντική διαφορά ανάμεσα στον επιχειρηματία του καπιταλισμού και στο διευθυντή της σοσιαλιστικής επιχείρησης. Και οι δύο δεν έχουν παρά να μεγιστοποιούν ή να ελαχιστοποιούν με βάση τα αντικειμενικά δεδομένα. Αργότερα, σε αρκετά εγχειρίδια της Μικροοικονομικής προστέθηκε η επιχειρηματικότητα ως ξεχωριστός παραγωγικός συντελεστής δίπλα στο κεφάλαιο και στην εργασία. Αλλά είναι μάλλον δύσκολο να φανταστεί κανείς τι κάνει ο επιχειρηματίας σε ένα κόσμο που:

- ✓ Η αβεβαιότητα για το μέλλον μπορεί να αναχθεί σε στατιστικά υπολογίσιμο κίνδυνο, οι καταναλωτικές προτιμήσεις είναι δεδομένες και οι παραγωγικές μέθοδοι γνωστές σε όλους.

- ✓ Η επιχείρηση μοιάζει μ'ένα μαύρο κουτί από το οποίο εισέρχονται παραγωγικοί συντελεστές κι εξέρχονται τελικά προϊόντα.

Η λεγόμενη 'Νέα Θεσμική Οικονομική', η οποία ελάχιστη σχέση έχει με τη θεσμική προσέγγιση των Veblen, Commons, Berle & Means, έχει καταφέρει να διευρύνει σημαντικά τους ορίζοντες της νεοκλασικής ορθοδοξίας στην ανάλυση της επιχείρησης. Η πρόκληση είχε διατυπωθεί από τον Ronald Coase ήδη από το 1937: Αν η αγορά είναι τόσο αποτελεσματική στο συντονισμό των οικονομικών δραστηριοτήτων όσο ισχυρίζεται η επίσημη οικονομική θεωρία, τότε γιατί υπάρχουν επιχειρήσεις σε μία καπιταλιστική οικονομία; Η λύση που θα προτείνει ο Coase, η ύπαρξη συναλλακτικού κόστους σε σχετικές με την οργάνωση της παραγωγής ανταλλαγές, θα αναπτυχθεί αργότερα από τον Williamson (1985). Άλλοι οικονομολόγοι θα αναλύσουν την επιχείρηση είτε με βάση τα δικαιώματα ιδιοκτησίας (π.χ. Alchian & Demsetz 1972), είτε ως ένα πλέγμα συμβολαίων μεταξύ εντολέων κι εντολοδόχων (αντιπροσώπων) (π.χ. Jensen & Meckling 1976). Όλες όμως αυτές σημαντικές συνεισφορές στη θεωρία της επιχείρησης δεν διαθέτουν χώρο για την έννοια της επιχειρηματικότητας. Στόχος τους είναι να εξηγήσουν θεωρητικά την ύπαρξη πολύπλοκων γραφειοκρατιών ή ιεραρχιών σε μία 'οικονομία της αγοράς' καθώς και τα όρια μεταξύ επιχείρησης κι αγοράς⁴.

Παρόμοια προβλήματα εντοπίζονται και όταν περνάμε από το επίπεδο της επιχείρησης σε αυτό της εθνικής οικονομίας. Ενώ οι κλασικοί έδιναν προτεραιότητα στην ικανότητα του καπιταλιστικού συστήματος να παράγει *ανάπτυξη* (να αυξάνει τον 'πλούτο των εθνών' όπως θα έλεγε ο Smith), οι νεοκλασικοί τονίζουν περισσότερο την ικανότητα της αγοράς να κατανέμει τους ήδη υπάρχοντες οικονομικούς πόρους στις καλύτερες δυνατές χρήσεις τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι το βιβλίο-φάρος της νεοκλασικής μεθοδολογίας (Robbins 1932), βγάζει εκτός οικονομικής θεωρίας τα θέματα της ανάπτυξης (development) ή έστω της μεγέθυνσης (growth) μιας καπιταλιστικής οικονομίας.

Το 1956 ο Robert Solow (1956) θα ξαναφέρει το θέμα της μεγέθυνσης στη νεοκλασική ατζέντα. Είναι η εποχή της 'νεοκλασικής σύνθεσης', όπου οι νεοκλασικοί προσπαθούν να ενσωματώσουν την Κεϋνσιανή μακροοικονομική και να διαψεύσουν τον Keynes που πίστευε ότι δεν

⁴ Για μία ενδελεχή παρουσίαση αλλά και κριτική αποτίμηση της 'Νέας Θεσμικής Οικονομικής' βλέπε Ιωαννίδης (1995) και Lazonić (1991[2001]). Εκτός από τη 'Νέα Θεσμική Οικονομική' ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εναλλακτικές θεωρίες της επιχείρησης με βάση τις ικανότητες (capacities, capabilities, competencies). Βασική πηγή έμπνευσης των θεωριών αυτών είναι το πρωτοποριακό έργο της Edith Pensrose (1959).

αποτελούν παρά μία ειδική περίπτωση της δικής του 'Γενικής Θεωρίας'. Ο Solow προσπαθεί να αντικρούσει τους συνεχιστές του Keynes οι οποίοι μελετούν την εγγενή αστάθεια της καπιταλιστικής μεγέθυνσης. Αφού πάρει ως δεδομένο αυτό που είναι ζητούμενο, το ότι μακροχρόνια η ζήτηση προσαρμόζεται στην προσφορά, κατασκευάζει ένα υπόδειγμα όπου η οικονομική μεγέθυνση αναπαρίσταται μέσα από μία συνάρτηση παραγωγής. Δεδομένου ότι αυτή συνάρτηση πρέπει να λαμβάνει υπόψη της τη διαχρονική αύξηση του προϊόντος, η μαθηματική της μορφή δεν μπορεί να είναι $Q=f(K,L)$ όπως είδαμε παραπάνω, αλλά $Q=A(t)f(K,L)$. Ο όρος $A(t)$ εξαρτάται από το χρόνο (t) κι εξορισμού αντιπροσωπεύει όλους τους άλλους παράγοντες, εκτός από την ποσότητα κεφαλαίου (K) κι εργασίας (L), οι οποίοι μεταβάλλουν το προϊόν (Q): τεχνολογία, οργάνωση της παραγωγής, *επιχειρηματικότητα*, εκπαίδευση και κατάρτιση του εργατικού δυναμικού, θεσμικό πλαίσιο, ... Ο Solow αποκαλεί τις διαχρονικές μεταβολές του $A(t)$ 'τεχνολογική πρόοδο'. Οι μετρήσεις του για την οικονομία των ΗΠΑ (1909-1949) δείχνουν ότι τα 6/7 της αύξησης του προϊόντος ανά εργαζόμενο εξηγούνται από την 'τεχνολογική πρόοδο' και μόνο το 1/7 από την αύξηση του λόγου κεφάλαιο προς εργασία (Solow 1957).

Το αποτέλεσμα θα έπρεπε να ήταν αναμενόμενο. Η θεωρία μεγέθυνσης βασίζεται στη συνάρτηση παραγωγής. Δεδομένου ότι η τελευταία αντιμετωπίζει την επιχείρηση σαν ένα 'μαύρο κουτί', η θεωρία της μεγέθυνσης δεν θα μπορούσε παρά να αναπαράγει ένα αντίστοιχο 'μαύρο κουτί', τη μεταβολή του $A(t)$ στο χρόνο. Πρόκειται για το 'υπόλοιπο του Solow', που όπως πολύ εύστοχα παρατήρησε ο M. Abramovitz (1956), είναι 'ένα μέτρο της άγνοιάς μας'. Από τη δεκαετία του 1980 και μετά οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι προσπαθούν να 'ενδογενοποιήσουν' το υπόλοιπο του Solow κυρίως μέσω της τεχνολογίας και του ανθρώπινου κεφαλαίου. Η ανάδειξη της επιχειρηματικότητας ως βασικής προσδιοριστικής μεταβλητής στη νεοκλασική θεώρηση της μεγέθυνσης είναι σχετικά πρόσφατη (Audretsch 2007).

1.5

• *Schumpeter: Ο επιχειρηματίας-κανοτόμος ως αντικείμενο του δαχτυλιδιού*

Ο Joseph Alois Schumpeter (1883-1950) γίνεται ευρέως γνωστός από τη δεκαετία του 1920, όταν μετακομίζει από τη Βιέννη στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ. Σε όλη του την καριέρα έμεινε πιστός σε ένα εκρηκτικό μείγμα ιδεών. Από τη μία πλευρά, όπως κι οι οικονομολόγοι της λεγόμενης

Αυστριακής Σχολής (βλέπε επόμενη ενότητα) από την οποία προήλθε, υπήρξε ένθερμος οπαδός του οικονομικού φιλελευθερισμού. Από την άλλη πλευρά, ποτέ δεν έκρυψε το θαυμασμό του για τη δυναμική-εξελικτική μέθοδο ανάλυσης του Marx:

Το ουσιώδες σημείο που οφείλουμε να καταλάβουμε είναι ότι όταν μιλούμε για καπιταλισμό πρέπει να εννοούμε μια εξελικτική διαδικασία. Μπορεί να φανεί παράξενο ότι υπάρχουν άνθρωποι που δεν βλέπουν ένα τόσο οφθαλμοφανές γεγονός το οποίο έχει υπογραμμιστεί από τον ίδιο τον Karl Marx. (...) Ο καπιταλισμός λοιπόν είναι από τη φύση του μια μορφή ή μέθοδος οικονομικής μεταβολής και όχι μόνο δεν υπήρξε ποτέ, αλλά ούτε θα μπορούσε ποτέ να μείνει στάσιμος (J.A. Schumpeter, 1942 [1972], σελ. 123).

Η άποψή του για τους νεοκλασικούς οικονομολόγους, οι οποίοι εξειδικεύονται στην ανάλυση ενός στάσιμου καπιταλισμού, είναι το ίδιο καθαρή:

Με άλλα λόγια το πρόβλημα που υποτίθεται συνήθως ότι υπάρχει, είναι πως διαχειρίζεται ο καπιταλισμός τα υπάρχοντα σχήματα, ενώ το πραγματικό πρόβλημα είναι πως τα δημιουργεί και τα καταστρέφει. Στο μέτρο που δεν αναγνωρίζεται αυτό, ο ερευνητής εκτελεί ένα έργο χωρίς νόημα (*idem*, σελ. 125).

Βέβαια, το 'έργο χωρίς νόημα' των νεοκλασικών συναδέλφων του μπορεί να είναι χρήσιμο ως σημείο εκκίνησης της δυναμικής ανάλυσης. Αν ο καπιταλισμός αναπαραγόταν σε μία ατελείωτη ρουτίνα όπου το σήμερα δε διαφέρει ούτε από το αύριο ούτε από το χθες, τότε η νεοκλασική ανάλυση θα είχε νόημα. Ο ανταγωνισμός θα έτεινε να μηδενίσει τα κέρδη. Όμως, οι προβλέψεις της νεοκλασικής θεωρίας δεν φαίνονται να επαληθεύονται από τη μέχρι τώρα ιστορία του καπιταλισμού. Οι επιτυχημένες επιχειρήσεις έχουν σημαντικά κέρδη. Από που προέρχονται αυτά τα κέρδη; Όταν, σε ηλικία 27 ετών, ο Schumpeter (1912) καταπιάνεται με το ερώτημα της προέλευσης των κερδών, υπάρχει ουσιαστικά μόνο μία εξήγηση στην οικονομική θεωρία. Αυτή της κλασικής πολιτικής οικονομίας⁵, για την οποία τα κέρδη είναι αυτό που μένει στον επιχειρηματία-καπιταλιστή αφού πληρώσει τους εργάτες κι ενδεχομένως τον τραπεζίτη και το γαιοκτήμονα. Αυτή όμως η θεωρία κερδών σε συνδυασμό με την εργασιακή θεωρία της αξίας, η οποία πρεσβεύει ότι μόνο η ανθρώπινη εργασία δημιουργεί αξία,

⁵ Μία δεκαετία αργότερα ο Frank Knight (1921) θα υποστηρίξει ότι τα κέρδη είναι η αμοιβή του επιχειρηματία για το ρίσκο που αναλαμβάνει. Στον Knight οφείλουμε επίσης τη διάκριση ανάμεσα στον στατιστικά υπολογίσιμο κίνδυνο και τη ριζική αβεβαιότητα (*radical uncertainty*).

δεν απέχει παρά ένα βήμα από τη θεωρία της εκμετάλλευσης του Marx. Ο ίδιος ο Marx αναγνωρίζει πόσο τον βοήθησε η 'επιστημονική' πολιτική οικονομία να θεμελιώσει τη θεωρία του περί καπιταλιστικής εκμετάλλευσης.

Η θεωρητική εξήγηση του Schumpeter για την προέλευση των κερδών παραπέμπει στην καινοτομία, και η καινοτομία με τη σειρά της στον επιχειρηματία. Και οι δύο αλληλένδετες έννοιες, 'καινοτομία' και 'επιχειρηματίας', χρήζουν διευκρινίσεων. Ας αρχίσουμε από τη σχέση καινοτομίας και κερδών. Στον Schumpeter, τα κέρδη ανταμείβουν την καινοτομία. Γι αυτό το λόγο είναι 'προσωρινά'. Την καινοτομία επιχειρήσει ακολουθεί ένα σμάρι μιμητών. Όσο μεγαλύτερο το μέγεθος των μιμητών κι όσο πιο πετυχημένες οι μιμήσεις της αρχικής καινοτομίας, τόσο πιο γρήγορα τείνουν να μειώνονται τα περιθώρια κέρδους. Όταν πια τα τελευταία τείνουν προς το μηδέν, τότε η οικονομία δεν βρίσκεται σε ισορροπία όπως ισχυρίζονται οι νεοκλασικοί, αλλά σε βαθιά κρίση. Η έξοδος από την κρίση μπορεί να προέλθει μόνο από την εισαγωγή νέων καινοτομιών, οι οποίες θα φέρουν νέα κέρδη κι επενδύσεις, νέους μιμητές, κ.ο.κ.

Ειδικά τις τελευταίες δεκαετίες, η καινοτομία τείνει να ταυτιστεί με την τεχνολογική αλλαγή. Η καινοτομία όμως στον Schumpeter είναι μία έννοια κατά πολύ ευρύτερη από την τεχνολογική πρόοδο. Ειδικότερα ο Schumpeter διακρίνει 5 βασικές μορφές καινοτομίας:

- ✓ Ανάπτυξη ενός νέου προϊόντος,
- ✓ Εισαγωγή μίας νέας παραγωγικής διαδικασίας (μέσω τεχνολογικών ή οργανωτικών αλλαγών),
- ✓ Εύρεση μίας νέας αγοράς για τα ήδη υπάρχοντα προϊόντα,
- ✓ Εύρεση φθηνότερων ή καλύτερων εισροών,
- ✓ Επιβολή μίας νέας μορφής οργάνωσης της αγοράς (π.χ. μονοπώλιο).

Η τελευταία μορφή είναι ενδεικτική για το πόσο διασταλτικά ερμηνεύει την έννοια της καινοτομίας ο Schumpeter. Αυτό που για τους άλλους οικονομολόγους είναι μία απειλή για την καινοτομία (το μονοπώλιο εφησυχάζει από την έλλειψη ανταγωνισμού στον κλάδο), είναι για αυτόν μία μορφή καινοτομίας. Με δύο λόγια, κάθε τι το καινούργιο στη διαδικασία του ανταγωνισμού είναι για τον Schumpeter καινοτομία.

Αργότερα όμως θα επισημάνει ότι όλες οι καινοτομίες δεν έχουν την ίδια σημασία για το οικονομικό σύστημα. Με δεδομένο το ενδιαφέρον του για τη

μακροχρόνια δυναμική του συστήματος θα ενσωματώσει την ανάλυση του Ρώσου οικονομολόγου Nicolai Kondratieff για τους μεγάλους κύκλους (long waves) του καπιταλιστικού συστήματος. Οι κύκλοι Kondratieff έχουν διάρκεια από 40 έως 60 έτη. Η ανοδική φάση αυτών των κύκλων ερμηνεύεται από τον Schumpeter με βάση τη διεξόδυση σημαντικών καινοτομιών στο σύνολο της οικονομίας. Οι ριζικές αυτές καινοτομίες βασίζονται στην εκμετάλλευση μίας επαναστατικής τεχνολογίας. Είναι αυτά τα κύματα ριζικών καινοτομιών που δημιουργούν αυτό που ο Schumpeter ονομάζει 'θύελλες δημιουργικής καταστροφής'. Η καταστροφή θεωρείται δημιουργική γιατί η ανανέωση του συστήματος προϋποθέτει την καταστροφή των παλιών δομών και τη δημιουργία νέων.

Με βάση το παραπάνω σκεπτικό ο Schumpeter διακρίνει 3 κύκλους στην ιστορία του καπιταλισμού:

- ✓ 1ος Kondratieff (1790-1850): εφαρμογές της ατμομηχανής στη βιομηχανία
- ✓ 2ος Kondratieff (1850-1900): εφαρμογές της ατμομηχανής στους σιδηροδρόμους και στα πλοία
- ✓ 3ος Kondratieff (1900-1945): Ηλεκτρισμός και χημεία

Μετά οι συνεχιστές του θα προσθέσουν άλλους 2 κύκλους:

- ✓ 4ος Kondratieff (1945-1990): Εφαρμογές του ηλεκτρισμού και της χημείας στα διαρκή καταναλωτικά αγαθά (αυτοκίνητα, ψυγεία, τηλεοράσεις, ...)
- ✓ 5ος Kondratieff (1990-;): Τεχνολογίες της Πληροφορικής και των Επικοινωνιών - Βιοτεχνολογία⁶

Πίσω από όλη αυτή τη διαδικασία βρίσκεται ο επιχειρηματίας. Στον Schumpeter η έννοια του 'καινοτόμου επιχειρηματία' είναι πλεονασμός. Επιχειρηματίας και καινοτόμος είναι το ίδιο και το αυτό. Οι διευθυντές των επιχειρήσεων που απλώς διαχειρίζονται την υπάρχουσα κατάσταση δεν είναι άξιοι του ονόματος του επιχειρηματία. Είναι διαχειριστές του υπάρχοντος συστήματος. Η μεγιστοποίηση-ελαχιστοποίηση υπό δεδομένους περιορισμούς (τεχνολογία, οργάνωση, προτιμήσεις καταναλωτών, ...) που συναντάμε στη νεοκλασική θεώρηση της επιχείρησης δεν είναι επιχειρηματικότητα. Πρόκειται για την απλούστερη

⁶ Εννοείται ότι οι μεν χρονολογίες είναι συμβατικές κι οι δε τεχνολογίες ενδεικτικές. Για περισσότερα βλέπε Freeman & Perez (1990).

δυνατή μορφή διαχείρισης. Με δύο λόγια, ο σουμπτεριανός επιχειρηματίας είναι το αντίθετο του διαχειριστή.

Το ίδιο σημαντική είναι η διαφοροποίηση του σουμπτεριανού επιχειρηματία από τον επιχειρηματία-καπιταλιστή της κλασικής και μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας. Αυτό που κάνει τον επιχειρηματία είναι η λαμπρή ιδέα, η καινοτομία, κι όχι η κατοχή χρηματικού ή φυσικού κεφαλαίου. Εξάλλου, ο σύγχρονος καπιταλισμός προϋποθέτει ένα ανεπτυγμένο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Ο ικανός επιχειρηματίας θα βρει, αργά ή γρήγορα, χρηματοδότες για να πραγματοποιήσει την καινοτομική του σύλληψη. Με αυτή την έννοια ο επιχειρηματίας μπορεί να προέλθει από όλες τις κοινωνικές τάξεις. Λίγα άτομα διαθέτουν τη φαντασία, το επιχειρηματικό δαιμόνιο και τις ηγετικές ικανότητες που απαιτεί η καινοτομική δράση. Αλλά αυτά τα υπερφυσικά χαρίσματα δεν εξαρτώνται από την ταξική θέση των ατόμων, ούτε μπορούν να κληρονομηθούν από γενεά σε γενεά⁷.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι ενώ ο επιχειρηματίας είναι ο δημιουργός των κερδών, δεν είναι απαραίτητα κι αυτός που τα καρπώνεται. Αν π.χ. ο καινοτόμος είναι στέλεχος μίας επιχείρησης, αυτός που θα καρπωθεί τα κέρδη είναι ο ιδιοκτήτης ή οι ιδιοκτήτες της επιχείρησης. Εξάλλου ο σουμπτεριανός επιχειρηματίας δεν δρα έχοντας ως απώτερο σκοπό το κέρδος. Αυτό στο οποίο προσβλέπει είναι η ίδια η επιτυχία και όχι οι καρποί της επιτυχίας (τα κέρδη). Θέλει να αναμετρηθεί και να αποδείξει ότι είναι ανώτερος των άλλων, κι όχι απλώς να γευτεί την υλική ανταμοιβή της ανωτερότητάς του.

Παρόλο τον παραπάνω ύμνο στον επιχειρηματία, ο Schumpeter προβλέπει στα τελευταία του έργα ότι η χρυσή εποχή του επιχειρηματία έχει περάσει ανεπιστρεπτή. Ο καπιταλισμός υποσκάπτεται κοινωνιολογικά από την οικονομική του δυναμική. Οι ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες βαδίζουν

⁷ Η α-ταξική προέλευση του επιχειρηματία προϋποθέτει την ευρύτερη κοινωνιολογική θεώρηση του Schumpeter. Δύο παρομοιώσεις του είναι χαρακτηριστικές. Η πρώτη είναι αυτή του λεωφορείου. Ο οικονομικός προσδιορισμός των κοινωνικών τάξεων που βρίσκουμε στους κλασικούς αλλά και σε πιο εκλεπτυσμένη μορφή στον Marx, απορρίπτεται από τον Schumpeter. Για τον τελευταίο τα μέλη των κοινωνικών τάξεων είναι σαν τους επιβάτες ενός λεωφορείου. Παρόλο που βρίσκονται μαζί, δεν έχουν τις ίδιες ικανότητες, φιλοδοξίες, ή στόχους. Η δεύτερη παρομοίωση είναι αυτή του ξενοδοχείου και αφορά την κοινωνική κινητικότητα. Οι θέσεις των κοινωνικών ελίτ είναι σαν ένα ξενοδοχείο γεμάτο από κόσμο, μόνο που κάθε φορά οι πελάτες είναι διαφορετικοί...

προς το σοσιαλισμό. Βέβαια, αυτό που ο Schumpeter αποκαλεί σοσιαλισμό θυμίζει περισσότερο τη σκανδιναβική εκδοχή της σοσιαλδημοκρατίας παρά το σοβιετικό μοντέλο. Το τι πραγματικά όμως εννοούσε με τη λέξη 'σοσιαλισμός' δε χρειάζεται να μας απασχολήσει εδώ. Το σημαντικό είναι η παρατήρησή του ότι στα γραφειοκρατικοποιημένες μονοπωλιακές ή ολιγοπωλιακές επιχειρήσεις του 'σοσιαλισμού' η καινοτομία δεν προέρχεται από τον ατομικό επιχειρηματία. Τα τμήματα "Έρευνας κι Ανάπτυξης" των μεγάλων εταιριών προγραμματίζουν την καινοτομία σε βαθμό που να την κάνουν να μοιάζει με ρουτίνα. Κι αυτό συνεπάγεται το τέλος του ατομικού επιχειρηματία-καινοτόμου.

Απομένει βέβαια ένα τελευταίο ερώτημα. Αν η ανθρωπότητα είναι σε μία διαδικασία μετάβασης από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό, τότε γιατί ο Schumpeter δεν φαίνεται να ανησυχεί; Ο ίδιος δεν λέει ότι η καινοτομία τείνει να γίνει μέρος μίας γραφειοκρατικής ρουτίνας στις μεγάλες ολιγοπωλιακές επιχειρήσεις; Η μόνη εξήγηση που μπορεί να δώσει κανείς είναι η ακράδαντη πίστη του Schumpeter στην ελίτ των χαρισματικών ή ταλαντούχων ανθρώπων (Heilbroner 2000, 420-250) κι επομένως στη φυσική ανισότητα των ανθρώπινων χαρισμάτων. Όποιο και να είναι το σύστημα, οι μάζες κι ο μέσος άνθρωπος θα έχουν την ανάγκη καθοδήγησης από τους αρίστους. Είναι αυτοί που αριστεύουν σε 'διάνοια και θέληση' που κυβερνούν τον κόσμο, κι όχι αυτοί που διαθέτουν προνόμια, χρήματα ή ευγενική καταγωγή. Απλώς, ανάλογα με την εποχή, οι άριστοι είναι διαφορετικοί (στρατηλάτες, πολιτικοί, επιχειρηματίες, ...). Επομένως, το τέλος του επιχειρηματία ουδόλως σημαίνει το τέλος της αριστοκρατίας της διάνοιας και της θέλησης στην οποία ανήκει ο επιχειρηματίας.

1.6

• *Η νεο-αυστρική σχολή από τον Hayek στον Kirzner: Ο επιχειρηματίας ως δαχρυστής της άγνοιας για το μέλλον στην ελεύθερη αγορά*

Η νεο-αυστριακή σχολή χαρακτηρίζεται από μία ακραιφνή υπεράσπιση της αγοράς (ακραίος οικονομικός φιλελευθερισμός), η οποία όμως βασίζεται σε μία ρεαλιστική αντίληψη περί συνεχούς οικονομικής αλλαγής και ριζικής αβεβαιότητας ή άγνοιας για το μέλλον. Σ'ένα τέτοιο πλαίσιο, το μοντέλο της φυσικής επιστήμης και ειδικά της κλασικής μηχανικής, αποδεικνύεται ακατάλληλο για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων. Ακόμη πιο

ακατάλληλες θεωρούνται οι νετερμινιστικές μαθηματικές μέθοδοι που οι οικονομολόγοι έχουν εισάγει από τις φυσικές επιστήμες.

Ο νομπελίστας Friedrich von Hayek (1899-1992) είναι ο θεμελιωτής κι ο πιο γνωστός εκπρόσωπος της νεο-αυστριακής σχολής. Το σημείο εκκίνησης του Hayek είναι η κριτική της νεοκλασικής θεώρησης της οικονομίας της αγοράς. Είδαμε στη σχετική ενότητα ότι η νεοκλασική οικονομική λαμβάνει ως δεδομένα:

- ✓ Την κατανομή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας
- ✓ Τις καταναλωτικές προτιμήσεις και τις τεχνολογικές-οργανωτικές ικανότητες των επιχειρήσεων
- ✓ Τη γνώση του οικονομικού περιβάλλοντος των δρώντων υποκειμένων.

Ο Hayek συμφωνεί ότι σε μία στατική οικονομία, όπως αυτή της νεοκλασικής θεώρησης, η κατανομή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας δεν θα είχε καμία σημασία. Μια οικονομία όπου το κράτος θα είχε το μονοπώλιο της ιδιοκτησίας θα λειτουργούσε το ίδιο αποτελεσματικά με μία οικονομία βασισμένη στην ατομική ιδιοκτησία. Εκείνο όμως που χαρακτηρίζει οποιαδήποτε ανεπτυγμένη οικονομία, είναι ο προχωρημένος καταμερισμός εργασίας κι η πολυπλοκότητα που αυτός συνεπάγεται για το συντονισμό του συνολικού οικονομικού συστήματος. Η εμβάθυνση του καταμερισμού εργασίας είναι σύμφυτη με την οικονομική αλλαγή. Το σήμερα δεν είναι ίδιο ούτε με το χθες, ούτε με το αύριο. Σένα τέτοιο δυναμικό ή εξελισσόμενο σύστημα δεν μπορεί να υπάρξει τέλεια πληροφόρηση. Τα οικονομικά υποκείμενα δρουν κάτω υπό καθεστώς πλήρους αβεβαιότητας. Τη στιγμή που παίρνουν μία σημαντική απόφαση αγνοούν το τι αποφάσεις λαμβάνουν, ή θα λάβουν, οι δρώντες με τους οποίους βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση. Η άγνοια αυτή για το μέλλον αναδεικνύει τον υποκειμενικό χαρακτήρα των ατομικών αποφάσεων. Σε μία πολύπλοκη, αλληλεξαρτώμενη και διαρκώς μεταβαλλόμενη οικονομία, οι δρώντες βασίζονται περισσότερο στη διαίσθηση παρά σε πιθανοθεωρητικές μεθόδους. Οι εναλλακτικές λύσεις δεν είναι δεδομένες, ούτε οι περιορισμοί που συνεπάγονται. Αποτελούν ζητούμενο προς εξεύρεση κι επειδή αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου δεν μπορούν να αναχθούν στους νόμους των πιθανοτήτων. Το να λαμβάνει κανείς την καλύτερη απόφαση υπό δεδομένες εναλλακτικές λύσεις και δεδομένους περιορισμούς είναι σα να οδηγεί αυτοκίνητο με βάση μόνο ό,τι βλέπει από τους πίσω καθρέφτες.

Σε αυτή την τριάδα εννοιών, *‘χρόνος - ριζική αβεβαιότητα (άγνοια) - υποκειμενικότητα’* έρχεται να προστεθεί ένα άλλο χαρακτηριστικό της

ανθρώπινης γνώσης. Σύμφωνα με τον Hayek, τα επιτεύγματα της επιστήμης έχουν δημιουργήσει τη λανθασμένη εντύπωση ότι η μόνη αξία λόγου γνώση είναι η επιστημονική. Η τελευταία μπορεί να συνοψιστεί κανόνες-νόμους οι οποίοι έχουν γενική ισχύ και μπορούν να εύκολα να μεταδοθούν σε όσους έχουν την αναγκαία εκπαίδευση για να τους καταλάβουν. Η γνώση όμως του οικονομικού-κοινωνικού περιβάλλοντος δεν μπορεί να αναχθεί στην επιστημονική γνώση. Εξαρτάται από τις ιδιαιτερότητες του τόπου και του χρόνου στον οποίο αναφέρεται. Δεν μπορεί επομένως να γενικευθεί σε νόμους-κανόνες οι οποίοι να έχουν καθολική ισχύ. Σε ένα πολύπλοκο οικονομικό σύστημα, δηλαδή σε μία οικονομία με ανεπτυγμένο καταμερισμό της εργασίας, το κάθε άτομο θα μπορούσε να έχει ένα συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τα υπόλοιπα αναφορικά με τις τοπικές και χρονικές ιδιαιτερότητες μιας κατάστασης. Το 'θα μπορούσε' όμως σημαίνει ότι αυτό δεν είναι γνωστό εκ των προτέρων. Για ακόμη άλλη μια φορά, η γνώση έχει έντονο το στοιχείο της υποκειμενικότητας. Είναι μόνο εκ των υστέρων που μπορεί να διαπιστωθεί ποια από τις αλληλοσυγκρουόμενες κι υποκειμενικές εκτιμήσεις της κατάστασης ήταν η σωστή.

Και τα δύο παραπάνω χαρακτηριστικά της ανθρώπινης γνώσης έχουν καθοριστικές συνέπειες για την υπεροχή της οικονομίας της αγοράς σε σχέση με τα εναλλακτικά οικονομικά συστήματα. Αν η γνώση που αφορά το συντονισμό του οικονομικού συστήματος δεν είναι επιστημονικής υφής, καθότι εξαρτάται από τις ιδιαιτερότητες του τόπου και του χρόνου όπου εφαρμόζεται, τότε δεν μπορεί να συγκεντρωθεί στα χέρια μιας Κεντρικής Αρχής. Δεδομένου ότι πρόκειται εξορισμού για μία αποκεντρωμένη γνώση, κάθε προσπάθεια συγκέντρωσής της θα οδηγήσει σε τραγικά λάθη στο συντονισμό του οικονομικού συστήματος. Παρόμοια αποτελέσματα έχει και το γεγονός ότι οι οικονομικές αποφάσεις στηρίζονται σε υποκειμενικές εκτιμήσεις οι οποίες λαμβάνονται κάτω από καθεστώς πλήρους αβεβαιότητας. Ένα σοβιετικό τύπου σύστημα δεν θα είχε πρόβλημα να συντονίσει μία στατική οικονομία, η οποία συνεπάγεται τέλεια πληροφόρηση. Θα διέπραττε όμως τραγικά λάθη αν προσπαθούσε να συντονίσει μία οικονομία η οποία βρίσκεται σε διαρκή και μη-προβλέψιμη αλλαγή.

Σε αυτά τα δύο σημεία φαίνεται η αποτελεσματικότητα της αγοράς. Σε ένα κόσμο ριζικής αβεβαιότητας κι αποκεντρωμένης πρακτικής γνώσης, καμία επιστημονική γνώση δεν μπορεί να προσδιορίσει εκ των προτέρων τις σωστές αποφάσεις. Η αγορά είναι η μόνη διαδικασία η οποία μπορεί να αναδείξει (εκ των υστέρων) τις καλύτερες δυνατές αποφάσεις. Η αγορά είναι επομένως ένας *διαγωνισμός*. Και στις ανεπτυγμένες κοινωνίες υπάρχει ένα πλήθος τέτοιων διαγωνισμών: από τα αθλήματα και τα

καλλιστεία ως την ποίηση και την λογοτεχνία. Αν ξέραμε εκ των προτέρων ποια θα ήταν η κατάταξη ενός πρωταθλήματος ποδοσφαίρου, τότε δεν θα υπήρχε λόγος να διεξαχθεί το πρωτάθλημα! Το ίδιο ισχύει και για τα οικονομικά συστήματα. Αν ξέραμε εκ των προτέρων ποιες θα ήταν οι σωστές οικονομικές αποφάσεις, τότε η αγορά θα οδηγούσε σε μία άσκοπη σπατάλη οικονομικών πόρων (π.χ. διαφημιστικές δαπάνες, κλείσιμο επιχειρήσεων, κρίσεις, ανεργία, ...). Θα είχαν δίκιο οι οπαδοί του Marx και του Veblen που καταγγέλλουν τον παραλογισμό της 'αναρχίας της αγοράς'.

Η γνωσιακή θεώρηση της αγοράς του Hayek (1945, 1968) αποτελεί προαπαιτούμενο για να καταλάβει κανείς τη θεωρία της επιχειρηματικότητας που θ' αναπτυχθεί αργότερα από τον Israel Kirzner (1973, 1979). Με άλλα λόγια, η νεο-αυστριακή ανάλυση της επιχειρηματικότητας έχει νόημα μόνο εντός μίας θεώρησης της αγοράς σαν αυτή που παρουσιάστηκε συνοπτικά παραπάνω⁸. Ο επιχειρηματίας, ο οποίος βρίσκεται σε εγρήγορση (alertness), αντιλαμβάνεται μία ανισορροπία της αγοράς, η οποία προφανώς οφείλεται σε μία λάθος εκτίμηση ή άγνοια των δρώντων. Σε αυτή την ανισορροπία ο επιχειρηματίας θα ανακαλύψει μία ευκαιρία κέρδους την οποία θα προσπαθήσει να εκμεταλλευτεί. Η ανισορροπία της αγοράς κι η συνακόλουθη ευκαιρία κέρδους αποτυπώνονται σε μη-δικαιολογήσιμες διαφορές τιμών ανάμεσα σε διαφορετικούς τόπους ή χρόνους. Αν η διαφορά τιμής ενός προϊόντος όπως του πετρελαίου ανάμεσα σε δύο αγορές δεν δικαιολογείται από τα έξοδα μεταφοράς, τότε ο επιχειρηματίας θα αγοράσει αυτό το προϊόν στη 'φθηνή' αγορά και θα το μεταπωλήσει στην 'ακριβή'. Παρομοίως κι όσον αφορά τον χρόνο. Αν η διαφορά της τιμής του πετρελαίου μεταξύ του 'σήμερα' και του 'αύριο' δεν δικαιολογείται από τα κόστη της αποθήκευσης και της δέσμευσης κεφαλαίων, τότε ο επιχειρηματίας θα αγοράσει φθηνά το πετρέλαιο σήμερα για να το πωλήσει ακριβότερα αύριο. Χάρης σ'αυτή τη δράση των επιχειρηματιών οι σχετικές τιμές των αγαθών θα τείνουν να διορθωθούν διατοπικά και διαχρονικά ώστε να αντανakλούν την πραγματική τους οικονομική αξία. Με αυτή την έννοια, το κέρδος του επιχειρηματία είναι η ανταμοιβή του για τη διόρθωση που επιφέρει στο μηχανισμό τιμών της ελεύθερης αγοράς.

Ο επιχειρηματίας του Kirzner διαφέρει από αυτόν της κλασικής πολιτικής οικονομίας, στην οποία ταυτίζεται με τον καπιταλιστή (κεφαλαιούχο). Όπως

⁸ Βέβαια, η έννοια της επιχειρηματικότητας στον Kirzner δεν περιορίζεται στην οικονομία της αγοράς. Όπως η εργασία στον Marx, έτσι κι η επιχειρηματικότητα στον Kirzner αποτελεί καθολική κατηγορία της ανθρώπινης πράξης ή φύσης. Ακόμη κι ο Ροβινσώνας Κρούσος θεωρείται πως λειτουργεί επιχειρηματικά! Βλέπε Ιωαννίδης (2001), σελ. 38-9.

και στον Schumpeter το σημαντικό δεν είναι το κεφάλαιο αλλά η επιχειρηματική ιδέα. Εξάλλου, η ανακάλυψη μίας ευκαιρίας κέρδους συμπεριλαμβάνει και την ανακάλυψη του πως θα χρηματοδοτηθεί με τα αναγκαία κεφάλαια. Μία λαμπρή επιχειρηματική ιδέα που δε συνοδεύεται από μία εξίσου λαμπρή ανακάλυψη του χρηματοδότη είναι καταδικασμένη να μείνει στα χαρτιά. Συνοπτικά, όπως και στον Schumpeter, η σημαντική διάκριση μεταξύ των ανθρώπων είναι μεταξύ επιχειρηματιών και μη-επιχειρηματιών κι όχι μεταξύ αυτών που διαθέτουν ή όχι κεφάλαιο⁹.

Παρόλη την παραπάνω ομοιότητα μεταξύ του επιχειρηματία του Kirzner και του Schumpeter, υπάρχει μεταξύ τους μία ασυμβίβαστη διαφορά. Ο επιχειρηματίας-καινοτόμος του Schumpeter είναι δημιουργός ανισορροπιών στο σύστημα. Είναι αυτός που βρίσκεται πίσω από τις 'θύελλες δημιουργικής καταστροφής' οι οποίες καταστρέφουν και ξανα-δημιουργούν το καπιταλιστικό σύστημα. Ο επιχειρηματίας του Kirzner είναι ο βασικός φορέας ισορροπίας τους συστήματος. Είναι αυτός που διορθώνει τις ανισορροπίες κι όχι αυτός που τις δημιουργεί. Αυτή η διαφορά μεταξύ Schumpeter και Kirzner εξηγείται από, μία σημαντικότερη διάσταση απόψεων αναφορικά με τον κυρίαρχο τύπο επιχειρηματικής δράσης. Ο επιχειρηματίας του Schumpeter, αναστατώνει πρώτα απ'όλα τις ρουτίνες της *παραγωγικής* διαδικασίας, ενώ ο επιχειρηματίας του Kirzner διορθώνει τη διαδικασία της *αγοράς* (ανταλλαγής). Στον Kirzner επομένως το αρχέτυπο του επιχειρηματία είναι αυτός που ειδικεύεται στο 'αρμπιτράζ' ή στην καλώς εννοούμενη κερδοσκοπία (αυτή που εξισορροπεί το σύστημα της αγοράς). Η επιχειρηματική δράση στη σφαίρα της παραγωγής αντιμετωπίζεται περισσότερο ως μία εκδοχή διαχρονικής κερδοσκοπίας. Ο επιχειρηματίας που αναλαμβάνει να οργανώσει την παραγωγική δράση καθοδηγείται από τη διάγνωση μίας ευκαιρίας κέρδους η οποία προκύπτει ανάμεσα στο παρόν κόστος των παραγωγικών συντελεστών και στο μελλοντικό προϊόν που είναι ικανοί να παράγουν.

Βρίσκουμε εδώ μία θεμελιώδη μεθοδολογική διαμάχη της οικονομικής σκέψης. Η ισορροπημένη θέση του Adam Smith αναφορικά με τη σχέση μεταξύ παραγωγής και ανταλλαγής (αγοράς) έχει διασπαστεί σε δύο αντίθετες κατευθύνσεις. Από τη μία, έχουμε τον Marx και το Schumpeter που επιμένουν στον κυρίαρχο ρόλο της παραγωγής. Από την άλλη τους νεοκλασικούς και τους Αυστριακούς οι οποίοι τείνουν να ανάγουν την παραγωγή σε μία μορφή ανταλλαγής ή αγοράς. Με αυτή την έννοια, η

⁹ Όπως όμως επισημαίνει ο Ιωαννίδης (2001, σελ. 43): 'Σύμφωνα με τον Kirzner, το γεγονός ότι ο γνήσιος (pure) επιχειρηματίας δε χρειάζεται να είναι κεφαλαιούχος δεν μεταβάλλει το γεγονός ότι ο κεφαλαιούχος δε μπορεί παρά να είναι επιχειρηματίας'.

διάσταση απόψεων μεταξύ Kirzner και Schumpeter για την επιχειρηματικότητα δεν κάνουν παρά να αντανakλούν τη θεμελιώδη διαμάχη για το ρόλο της παραγωγής και της ανταλλαγής στην οικονομία¹⁰.

1.7

• *Τάσεις της σύγχρονης οικονομικής θεωρίας σχετικά με την επιχειρηματικότητα*

Η έννοια της επιχειρηματικότητας έχει αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία στη διεθνή βιβλιογραφία κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Δύο παράγοντες οι οποίοι σχετίζονται με την αλλαγή του οικονομικού περιβάλλοντος εξηγούν της αυξημένη προσοχή της οποίας έχει τύχει η επιχειρηματικότητα στις μέρες μας.

Ο πρώτος παράγοντας έχει σχέση με τα προβλήματα στην αγορά εργασίας και επομένως με τη διατήρηση σχετικά υψηλών ποσοστών ανεργίας στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου. Υπό αυτή την οπτική, η αυτοαπασχόληση -με ή χωρίς προσωπικό- προβάλλει ως μία λύση για τη μείωση της ανεργίας, ειδικά στους νέους των υψηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων. Το σίγουρο είναι ότι οι θεωρητικές και εμπειρικές εκτιμήσεις που διατείνονταν ότι η αυτοαπασχόληση, με ή χωρίς προσωπικό, αποτελεί είδος προς εξαφάνιση χάνουν τη σημασία που είχαν στην μεταπολεμική περίοδο. Τις τελευταίες δύο δεκαετίες παρατηρείται σε αρκετές ανεπτυγμένες οικονομίες μία μικρή αυξητική τάση της συμμετοχής των αυτοαπασχολούμενων στο σύνολο του εργαζόμενου πληθυσμού. Παραμένει όμως το ερώτημα αν πρόκειται για πραγματικούς αυτοαπασχολούμενους ή για οιονεί μισθωτούς (π.χ. στην ελληνική

¹⁰ Ο Hayek (1945, σελ. 522) προσφέρει μία πολύ ενδιαφέρουσα εξήγηση για την υποτίμηση της σφαίρας της παραγωγής στην αυστριακή σχολή. Σύμφωνα με τον Hayek, η παραγωγή είναι ο χώρος όπου η επιστημονική-τεχνολογική γνώση είναι κυρίαρχη. Οι 'χυδαίοι υλιστές' επομένως υπερτιμούν την παραγωγή επειδή ακριβώς σε αυτή σφαίρα η πρακτική γνώση κυριαρχείται από την επιστημονική. Είναι προφανές ότι αν η σφαίρα της παραγωγής επικαθόριζε αυτή της ανταλλαγής, τότε όλο το εγχείρημα της υπεράσπισης της ελεύθερης αγοράς θα βασιζόταν πάνω σε σαθρά θεμέλια.

περίπτωση μηχανικοί, οικονομολόγοι, δικηγόροι,... που αμείβονται με Δελτίο Παροχής Υπηρεσιών).

Ένας δεύτερος και πολύ ευρύτερος παράγοντας που προωθεί τη συζήτηση περί επιχειρηματικότητας έχει να κάνει με τις σημαντικές τεχνολογικές, οργανωτικές και θεσμικές αλλαγές οι οποίες χαρακτηρίζουν την αναδιάρθρωση του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος από τη δεκαετία του 1980 και μετά. Την περίοδο 1945-1980 η προφητεία του Schumpeter για το τέλος του ατομικού επιχειρηματία φαίνεται να πραγματοποιείται. Οι μεγάλες επιχειρήσεις επεκτείνονται κάθετα κι οριζόντια στον παραγωγικό ιστό, απορροφούν ή εκτοπίζουν τις μικρές κι εξαπλώνονται σε παγκόσμιο επίπεδο (πολυεθνικές). Όπως πολύ εύστοχα το θέτει ο Chandler (1977), το αόρατο χέρι της αγοράς αντικαθίσταται από το ορατό χέρι των μεγάλων ανώνυμων εταιριών. Είναι η 'τεχνοδομή' (Galbraith 1956) των μεγάλων επιχειρήσεων κι όχι η αγορά που έχει τον κυρίαρχο ρόλο στο συντονισμό της μεταπολεμικής καπιταλιστικής οικονομίας.

Όμως, από τη δεκαετία του 1980 και μετά, η περίοδος βαθιάς οργανωτικής και τεχνολογικής αλλαγής στην οποία έχουμε εισέλθει συνεπάγεται την απο-καθετοποίηση απο-οριζοντιοποίηση των μεγάλων επιχειρήσεων, την επικέντρωσή τους στις βασικές τους ικανότητες (core competencies) και τη δημιουργία γύρω από αυτές ενός πολυπληθούς δικτύου μικρότερων, έως και πολύ μικρών, 'συνεργαζόμενων' επιχειρήσεων. Αυτά τα δίκτυα επιχειρήσεων που δομούνται γύρω από μία κυρίαρχη μεγάλη επιχείρηση είναι πολύ πιο ευέλικτα από τις κάθετα κι οριζόντια ολοκληρωμένες επιχειρήσεις. Συγχρόνως, μειώνουν τη διαπραγματευτική δύναμη των εργατικών συνδικάτων στις μεγάλες-κυρίαρχες επιχειρήσεις και δρουν αποτρεπτικά στη δημιουργία συνδικάτων στις μικρές.

Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι οι επαναστατικές καινοτομίες που αναδιαρθρώνουν εκ βάθρων το καπιταλιστικό σύστημα δεν προέρχονται από τα κυρίαρχα ολιγοπώλια της μεταπολεμικής περιόδου. Αρκετά από αυτά μάλιστα βρίσκονται σε δεινή θέση (π.χ. General Motors). Είναι οι νεο-δημιουργούμενες μικρές επιχειρήσεις (start-ups) που προωθούν τις σημαντικότερες καινοτομίες στο χώρο των τεχνολογιών της πληροφορικής, των τηλεπικοινωνιών, της βιοτεχνολογίας, κλπ.

Αρκετοί οικονομολόγοι, όπως ο Langlois (2003), θα δουν στις παραπάνω εξελίξεις την υποχώρηση του 'ορατού χεριού' και την επάνοδο της αγοράς και της ατομικής επιχειρηματικότητας. Μερικές φορές πάλι, οι παραπάνω αλλαγές επενδύονται με τον ιδεολογικό μανδύα του πιο ακραίου ατομικισμού. Τα πράγματα φαίνεται να είναι όμως πιο πολύπλοκα από ότι

προδικάζει ο μύθος του ηρωικού επιχειρηματία και της ελεύθερης αγοράς (Krugman 2012). Όπως δείχνει και το παράδειγμα της Silicon Valley (π.χ. Saxenian 1990), η ευδοκίμηση των καινοτόμων επιχειρηματιών δεν είναι δυνατή χωρίς ένα σύνθετο πλέγμα άτυπων και τυπικών θεσμών το οποίο δημιουργεί τις αναγκαίες θετικές συνέργειες μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών. Αυτές οι συνέργειες (ή εξωτερικότητες) που διέβλεπε ο Marshall ήδη πριν ένα αιώνα στις industrial districts της Μ. Βρετανίας, είναι πολύ πιο καθοριστικές στη σημερινή οικονομία της γνώσης.

Οι επιπτώσεις των παραπάνω επαναστατικών αλλαγών στην οικονομική θεωρία είναι δύο ειδών. Η πρώτη είναι η άνοδος των σουμπετεριανών και νεο-αυστριακών αναλύσεων της ατομικής επιχειρηματικότητας, οι οποίες είχαν περιθωριοποιηθεί την περίοδο 1945-1980. Παρόλο όμως που η θεωρητικές θεμελιώσεις του πρώιμου Schumpeter και του Kirzner δίνουν τροφή σε πλήθος σημαντικών εμπειρικών μελετών κι αναλύσεων δημόσιας πολιτικής, στο καθαρά θεωρητικό επίπεδο δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια ριζική 'καινοτομία'.

Η δεύτερη συνέπεια είναι πιο πρόσφατη. Αφορά την προσπάθεια ενσωμάτωσης της επιχειρηματικότητας σε πιο συμβατικές οικονομικές θεωρίες, οι οποίες μέχρι τώρα δεν είχαν χώρο για την επιχειρηματικότητα. Αναφερθήκαμε ήδη στην προσπάθεια του Audretsch (2007) να μπολιάσει τη νεοκλασική θεωρία της μεγέθυνσης με την επιχειρηματικότητα. Μία αντίστοιχη προσπάθεια έχει ξεκινήσει και στο μικροοικονομικό επίπεδο. Όπως ήδη αναφέρθηκε η σύγχρονη οικονομική της επιχείρησης (η 'Νέα Θεσμική Οικονομική') έχει αφήσει πίσω της τη νεοκλασική θεώρηση της επιχείρησης ως συνάρτησης παραγωγής. Δεν έχει όμως χώρο για την επιχειρηματικότητα. Όπως κι αντίστροφα, οι θεωρίες της επιχειρηματικότητας δεν μας φωτίζουν ιδιαίτερα ούτε για τη φύση των σύγχρονων μεγάλων εταιριών, ούτε για νέες οργανωτικές τους δομές (π.χ. δίκτυα επιχειρήσεων). Όσο κι αυτό να φαίνεται περίεργο, μόνο τελευταία φαίνεται να έχει ανοίξει ένα διάλογος για το πως θα μπορούσαν να ενσωματωθούν σε ένα ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο οι θεωρίες της επιχείρησης και της επιχειρηματικότητας (Foss & Klein 2007, Ioannides 2007). Είναι επομένως πολύ νωρίς για να προδικάσει κανείς την έκβαση των παραπάνω εγχειρημάτων. Το μόνο σίγουρο είναι ότι υπάρχουν σε αυτό το χώρο μεγάλες ευκαιρίες για θεωρητικές καινοτομίες.

● Σύνοψη

Το κεφάλαιο αυτό αποτελεί μια εισαγωγή στα βασικά θέματα που αφορούν τη πορεία και εξέλιξη της επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα. Το Με βάση την παραπάνω συζήτηση μπορούμε να διακρίνουμε ανάμεσα σε τρεις βασικές αντιλήψεις της επιχειρηματικότητας. Στην πρώτη, ο επιχειρηματίας ταυτίζεται με τον *καπιταλιστή*. Πρόκειται για την έννοια του επιχειρηματία που βρίσκουμε στους κλασικούς στον Marx και στον Veblen. Στους κλασικούς, ο επιχειρηματίας και τα κέρδη του αποτελούν την κινητήριο δύναμη, αλλά και την αχίλλειο πτέρνα, του συστήματος. Τα κέρδη προσδιορίζουν τις επενδύσεις κι οι επενδύσεις με τη σειρά τους προσδιορίζουν την αγοραστική δύναμη και την απασχόληση. Ο Marx θα προσθέσει στην ανάλυση των κλασικών ότι η πηγή των κερδών, που δεν είναι άλλη από την εκμετάλλευση των εργατών, θα οδηγήσει αργά η γρήγορα στην υπέρβαση του καπιταλιστικού συστήματος. Στη σοσιαλιστική κοινωνία η αυθαίρετη εξουσία των καπιταλιστών πάνω στην οικονομική ζωή θα αντικατασταθεί από την ελεύθερη συνεργασία των συνεταιρισμένων παραγωγών. Τέλος, Ο Veblen θα πάει πολύ πιο μακριά από την κριτική του Marx. Για τον Veblen, οι επιχειρηματίες, στους οποίους βλέπει τους 'ληστρικούς βαρόνους' της εποχής του, δεν είναι παρά κοινωνικά παράσιτα τα οποία απομυζούν τον πλούτο που δημιουργήσαν οι απλοί άνθρωποι του λαού και το διασπαθίζουν σε επίδειξη πολυτελούς κατανάλωσης.

Η δεύτερη διακριτή έννοια του επιχειρηματία είναι αυτή της νεοκλασικής θεωρίας η οποία ταυτίζει τον επιχειρηματία με το *διαχειριστή*. Για την ακρίβεια, η στατική θεώρηση της νεοκλασικής σχολής (η τεχνολογία, η οργάνωση, και οι προτιμήσεις των καταναλωτών λαμβάνονται ως δεδομένα) δεν αφήνει ιδιαίτερο χώρο για σημαντικές πρωτοβουλίες στον επιχειρηματία-διαχειριστή. Στη σημερινή εποχή ο νεοκλασικός επιχειρηματίας θα μπορούσε να αντικατασταθεί από ένα απλό λογισμικό, το οποίο θα μεγιστοποιούσε και θα ελαχιστοποιούσε υπό δεδομένους περιορισμούς. Η 'Νέα Θεσμική Οικονομική' έφερε μία επανάσταση στην κυρίαρχη θεωρία της επιχείρησης. Δεν συνδέεται όμως άμεσα με την επιχειρηματικότητα καθώς στόχος της είναι να απαντήσει σε άλλα προβλήματα της νεοκλασικής θεωρίας της επιχείρησης: την ύπαρξη πολύπλοκων ιεραρχιών (επιχειρήσεων) σε μία αυτο-αποκαλούμενη 'οικονομία της αγοράς', και τα μεταβαλλόμενα όρια μεταξύ της επιχείρησης και της αγοράς.

Η τρίτη και τελευταία θεώρηση είναι αυτή του πρώιμου Schumpeter και των νεο-αυστριακών (Kirzner). Αυτή η θεώρηση αναφέρεται στη *γνήσια ή καθαρή επιχειρηματικότητα*, την οποία διακρίνει εννοιολογικά από την

κατοχή κεφαλαίου και τη απλή διαχείριση δεδομένων συστημάτων. Ο επιχειρηματίας δεν είναι κατ'ανάγκη καπιταλιστής κι αποτελεί το αντίθετο του νεοκλασικού διαχειριστή. Αυτό που πραγματικά διαχειρίζεται ο επιχειρηματίας είναι η οικονομική αλλαγή κι όχι η οικονομική στασιμότητα. Ενώ όμως ο σουμπτεριανός επιχειρηματίας αναστατώνει με τις καινοτομίες του την παραγωγή, ο επιχειρηματίας της νεο-αυστριακής σχολής, δια της καλώς εννοούμενης κερδοσκοπικής του δράσης (αρμπιτράζ), βοηθά την αγορά να ισορροπήσει σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο οικονομικό κόσμο.

Οι συντελούμενες τεχνολογικές κι οικονομικές αλλαγές κατά τις τελευταίες δεκαετίες έφεραν στο προσκήνιο τις σουμπτεριανές και νεο-αυστριακές θεωρήσεις της επιχειρηματικότητας. Παράλληλα ανοίγεται ένα τεράστιο πεδίο έρευνας για το πως θα μπορούσαν να συνδυαστούν οι θεωρίες της επιχειρηματικότητας με τις θεωρίες της επιχείρησης στο μικροοικονομικό επίπεδο και τις θεωρίες της ανάπτυξης στο μακροοικονομικό.

• **B βλ ογραφ α**

• **Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία**

- Βέμπλεν, Θ. (1899), *Η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης*, Αθήνα: Κάλβος.
- Ιωαννίδης, Σ. (1995), *Θεωρίες για τη Φύση της Επιχείρησης*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ιωαννίδης, Σ. (2001), *Επιχείρηση κι Επιχειρηματικότητα*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Lazonick, W. (2001), *Η Οργάνωση των Επιχειρήσεων κι ο Μύθος της Οικονομίας της Αγοράς*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Μαρξ, Κ. (1867, 1894), *Το Κεφάλαιο: Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, Τόμοι I και III, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1978.
- Μαρξ, Κ. (1875), *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1983.
- Σουμπέτερ, Γ.Α. (1942), *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2006.
- Freeman, C. & Perez, C. (1989), Διαρθρωτικές κρίσεις προσαρμογής: Οικονομικοί κύκλοι και επενδυτική συμπεριφορά' στο Γιαννίσης, Τ. (1991, επιμ.), *Οικονομική Θεωρία κια Τεχνολογία*, Αθήνα: Gutenberg, 1991.

- Heilbroner, R. (2001), *Οι Φιλόσοφοι του Οικονομικού Κόσμου*, Αθήνα: Κριτική.

● Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Abramovitz, M. (1956), *Resource and Output Trends in the United States since 1870*, Occasional Paper, National Bureau of Economic Research, New York.
- Alchian, A. & Demsetz, H. (1972), 'Production, information costs and economic organization', *American Economic Review*, vol. 62, 777-95.
- Audretsch, D.B. (2007), 'Entrepreneurship capital and economic growth', *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 23, 63-78.
- Baumol, W.J. (1968), 'Entrepreneurship in economic theory', *American Economic Review*, vol. 58, 64-71.
- Berle, A. & Means, G.C. (1932), *The Modern Corporation and Private Property*, New York: MacMillan.
- Chandler, A.D. Jr (1977), *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*, Cambridge (Mass): Harvard University Press.
- Coase, R.H. (1937), 'The nature of the firm', *Economica*, vol. 4, 386-405.
- Commons, J.R. (1924), *Legal Foundations of Capitalism*, New York, Macmillan. Reprinted in 1974, Clifton, N.J.: Augustus Kelley
- Dugger, W.J. 2006, 'Veblen's radical theory of social evolution', *Journal of Economic Issues*, vol. XL, 651-672.
- Foss N.J. & Klein, P.G. (2007), 'Entrepreneurship and the economic theory of the firm: Any gains from the trade?', in Agarwal, R, Alvarez, S.A. & Sorenson, O. (Eds), *Handbook of Entrepreneurship: Disciplinary Perspectives*, Kluwer.
- Galbraith, J.K. (1967), *The New Industrial State*, Boston: Houghton Mifflin.
- Hayek, F.A. (1945), 'The use of knowledge in society', *American Economic Review*, vol. 35, 519-30.
- Hayek, F.A. (1968), 'Competition as a discovery procedure', in F.A. Hayek (1978), *New Studies in Philosophy, Economics and the History of Ideas*, London: Routledge and Kegan Paul, 179-90.

- Ioannides, S. (2007), 'Entrepreneurship and corporate ownership', in M. Dietrich (Ed.), *The Economics of the Firm: Analysis, Evolution, History*, London and New York: Routledge.
- Jensen M.C. and Meckling M.H. (1976), 'Theory of the firm, managerial behavior, agency costs, and ownership structure', *Journal of Financial Economics*, vol. 3, 305-60.
- Kirzner, I.M. (1973), *Competition and Entrepreneurship*, Chicago: Chicago University Press
- Kirzner, I.M. (1979), *Perception, Opportunity and Profit*, Chicago: Chicago University Press.
- Knight, F. (1921), *Risk, Uncertainty and Profit*, Chicago: Chicago University Press.
- Krugman, (2012), 'Jobs, jobs and cars', *The New York Times*, 26/01/2012.
- Langlois, R.N. (2003), 'The vanishing hand: The changing dynamics of industrial capitalism', *Industrial and Corporate Change*, 12, 351-85.
- Penrose, E.T. (1959), *The Theory of the Growth of the Firm*, Oxford: Oxford University Press.
- Robbins, L. (1932), *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, 2nd edn, London, Macmillan, 1937
- Saxenian, A. (1990), 'Regional networks and the resurgence of Silicon Valley', *California Management Review*, vol. 33, 89-111.
- Solow, R. (1956), 'A contribution to the theory of economic growth', *Quarterly Journal of Economics*, vol. 70, 65-94.
- Solow, R. (1957), 'Technical change and the aggregate production function', *Review of Economics and Statistics*, vol. 39, 312-20.
- Veblen (1923), *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times*, New York: Huebsch. Reprinted in 1994, London: Routledge/Thoemmes Press.
- Williamson, O. E. (1985), *The Economic Institutions of Capitalism*, New York: Free Press.